

was verleend. De naam van deze polder houdt de herinnering levend aan een polder van voor 1530.

Tot slot van deze paragraaf willen we wijzen op de instructie van de ambachtsheren van Geersdijk, Wissenkerke en Campen van 25 mei 1694. Zij bevatte richtlijnen voor het besturen in hun gebied door dijkgraaf en gezworenen, klerken en penningmeesters. Een constructieve arbeid aan het einde van een eeuw die voor heel Zeeland tot dan toe de grootste landwinst gebracht had.

* * *

§ 7. NOORD-BEVELAND IN DE 18e EEUW - LANDVERLIES EN LANDAANWINST.

De bekende kaart van Noord-Beveland, zie fig. 16, p. 54, meetkundig opgenomen door de Hattinga's en twee jaar later uitgegeven bij Isaak Tirion, laat een ander Noord-Beveland zien dan een halve eeuw daarvoor. Vooral de noordzijde vertoont grote verschillen, verschillen die de Noord-Bevelanders van die dagen met zorg vervuld hebben. Daartegenover stond de voortdurende aanwas van de schorren aan de west- en noordwestzijde van het eiland.

Als eerste vooruitstekende punt in de noordwesthoek werd in 1713 de Rippolder bedijkt, grotendeels het vroegere gebied van Kampensnieuwland omvattend, dat reeds een twintig jaar voor de grote ramp van 1530 geïnuundeerd was. De naam van de polder spreekt voor zichzelf. Het ingepolderde gebied werd namelijk doorsneden door een geul genaamd „de Rip”, die thans nog als een kronkelende kreek in de polder is terug te vinden. Een oppervlakte van 147 ha werd hierdoor aan de zee ontruikt. Als bijzonderheid mag nog vermeld worden, dat deze bedijking de jongste binnenpolder op het voormalige eiland vormt.

Rippolder
Maria-
polder

We kunnen ons afvragen waarom de schorren tussen de Toren- en de Rippolder in 1713 niet in de bedijking zijn opgenomen. De mogelijkheid van belangentegenstellingen tussen de ambachtsheren niet uitsluitend, speelt wellicht ook het niet voldoende dichtgeslibd zijn van de Ripgeul een rol. In ieder geval is het zo, dat in 1719 hier de Mariapolder kon worden bedijkt, iets groter dan de Rippolder.

Van de noordwesthoek naar het zuidoosten van het eiland is een grote sprong. Het is evenwel in deze hoek dat we ons moeten bezighouden met de herdijking van de Adriaanpolder. Dit poldertje is namelijk niet lang na zijn eerste bedijking geïnuundeerd. Over het hoe en wanneer

Adriaan-
polder

verkeren we echter in het onzekere. Vaste grond onder de voeten krijgen we door het contract tussen Cornelis van Nassau en de dijkgraaf Adriaen Ding(e)mans gedateerd 9 november 1707. Cornelis, graaf van Nassau-de Lek-Odijk, was de zoon en opvolger als heer van Kortgene van de al eerder genoemde Willem Adriaan, die in 1705 was overleden. Adriaen Ding(e)mans zal wel geen andere geweest zijn dan de rentmeester van de domeinen van het Oranjehuis die we verder als secretaris, burgemeester, ontvanger en landmeter te Colijnsplaat vermeld vinden, gehuwd met Pieterrella Anemaet. De naam Anemaet zijn we ook al in verband met bedijkingen tegengekomen.

Het was Cornelis van Nassau, die het schor of geïnundeerde poldertje tussen de Oost- en de Stadspolder ter bedijking uitgaf aan genoemde Dingemans. De bedijker zou van deze polder het tweederde deel in volle eigendom genieten; het overblijvende één derde deel bleef aan de heer van Kortgene.

De bedijker zou het oude sluisje mogen gebruiken „ende de uyt-wateringe moeten nemen aen de zeekant”. Zodra de bedijking klaar was, zou de polder worden bediend door een dijkgraaf op een tractement van £ 4 Vlaams jaarlijks en twee gezworenen, die elk een tractement van £ 1.10.- Vlaams per jaar zouden krijgen. De penningmeester kreeg als loon 5 % van de ontvangsten. Deze „officieren” zouden door de ingelanden bij wijze van dubbeltal worden genomineerd, waaruit de heer van Kortgene er een zou kiezen. Ten slotte: „ieder ingelande van twintigh gemeten zal een stem op de reekeninghe hebben”. Het dijkgraafschap zou door de bedijker zijn leven lang bediend mogen worden. Uit een ander gegeven blijkt, dat deze polder in 1708 was bedijkt of beter gezegd herdijkt. Wat de naam Adriaanpolder betreft, denken wij eerder aan de voornaam van Adriaan Dingemans, dan zoals ook wel gedacht is aan een zekere Adriaan van Smallegange. Vermoedelijk heeft laatstgenoemde eigendom in deze polder gehad, gezien het feit dat het ook wel Smallegangepoldertje genoemd wordt.

Jonkvrouw Annapolder

De schorren ten oosten van Kortgene groeiden dermate aan, dat hier in 1727 de Jonkvrouw Annapolder bedijkt kon worden, genoemd naar Jonkvrouw Anna Agatha de Beaufort, dochter van mr. Hendrik, heer van Duivendijke, die met andere heren op 3 september 1726 voor notaris Johan Evertsen een bedijkingscontract sloot. Reeds na enkele jaren werd de polder zonder meer Annapolder genoemd, totdat in het jaar dat de polder twee eeuwen bestond bij besluit van de Staten van Zeeland d.d. 20 december 1927 werd goedgevonden de oorspronkelijke naam, Jonkvrouw Annapolder, te voeren. Bij de bedijkers komen we ook de naam tegen van Maurits Lodewijk, graaf van Nassau-de Lek-Odijk en heer

van Driebergen, een broer van de al eerder genoemde Cornelis, die in 1708 overleed.

Op 1 april 1727 had de aanbesteding van het bedijkingswerk plaats. De inpoldering vormde een vooruitstekend punt in de stroomgeul Zuidvliet of Zandkreek. Weliswaar was de stroom hierin niet zeer krachtig, maar toch sterk genoeg om over de periode 1727-1752 kleine verliezen aan de oost- en westzijde van de polder te veroorzaken. „In 1742 was men reeds verplicht een inlaag in de zuidwesthoek van de polder te leggen, die na drie jaar al bezweek, waardoor men in 1752 tot het maken van een andere inlaag gedwongen werd.”³⁵) Na 1767 ging de zuid-oosthoek van de polder verloren en de aldaar gemaakte inlaag was waterkerend geworden, zie fig. 189 in hoofdstuk III.

We zijn dan al in de tijd, dat we melding moeten maken van ernstige verliezen aan de noordzijde van het eiland. In 1717 was de inlaagdijk van Oud 's Gravenhoek zeedijk geworden. Nieuw 's Gravenhoek was het even slecht vergaan. De geweldige storm, die onze kusten teisterde op 3 maart 1715, deed de polder inlopen. Door een in dat jaar gemaakte inlaagdijk werden 52 gemeten buitengedijkt. Het jaar daarvoor was hij ook al geïnundeerd door een grote dijkval. Ons verhaal begint eentonig te worden. Steeds moesten de beide polders retireren totdat in november 1732 de polder Oud 's Gravenhoek inundeerde en aan de golven werd prijsgegeven.

Eenzelfde lot trof Nieuw 's Gravenhoek op 10 januari 1743. Ook deze polder werd niet meer herdijkt. Gevolg van de laatstgenoemde inundatie was dat de Vlietepolder een „natte” dijk kreeg. Deze dijk lag als zeedijk precies verkeerd; de steile zijde lag nu aan de zeekant. Drie maanden na de inundatie van de Nieuw 's Gravenhoekpolder sloeg door een hoge vloed het gewelf van de suatiesluis van de Vlietepolder open, de schoren bezweken en er werd een gat in de dijk geschuurd van 9 roeden breed, met als gevolg inundatie van de laatstgenoemde polder. Binnen een maand werd de polder door het maken van een omkraging van 58 roeden rond het gat, weer beverst. De omkraging (vingerling) kostte £ 200, de schade aan de veldvruchten bedroeg £ 1800 à 1900.

Tegenover deze verliezen stond de bedijking van een partij schorren ten noorden van de Rip- en de Mariapolder in 1747. Deze polder, de Anna Friso, is misschien genoemd naar de echtgenote van prins Willem IV en naar hemzelf. Prins Willem werd in het jaar van de bedijking tot erfstadhouder verheven.

Anna
Frisopolder

Twee jaar later werd ten zuidwesten van Kortgene de Willem Adriaanpolder bedijkt, genoemd naar de heer van Kortgene, Willem

Willem
Adriaan-
polder

Adriaan II (1704-1759), naamgenoot van zijn grootvader, die de heerlijkheid van prins Willem III gekregen had.

In het midden van de 18e eeuw was de „kop” van de Oud Noord-Bevelandpolder er af. Sinds 1682 vernemen we van niets anders dan van dijk- en oevervallen. Steeds werden kuipen of inlagen gelegd om de polder voor overstroming te vrijwaren (voor de inlagen zie fig. 52 in hoofdstuk II). Wanneer we het resolutieboek van 1727-1777, van de ingelanden van deze polder bekijken, komen we interessante zaken tegen. In 1728 werd het van buiten berijden van de dijk verboden. Verder bleek dat de aannemers van de kramwerken „kinderen tot het maken van dien komen te gebruyken, die mits haer jonge jaeren en swakheden geensints daertoe in staat zijn”. Besloten werd dit zoveel mogelijk te beletten.

In 1733 had de beruchte paalworm, waartegen zelfs door de Staten van Zeeland om bidstonden was verzocht, op Noord-Beveland zijn intree gedaan. Men besloot de zeesluis bij Colijnsplaat droog te houden. Tegen droogte is de paalworm niet opgewassen. Door een eenvoudige constructie, een zijl (een sluis, maar in dit geval een noodvoorziening) met een „clappe”, hoopte men het water in de polder op peil te houden.

Het jaar daarop volgde het besluit om de sluis zonder zijl droog te houden. Op 27 februari 1736 vloeide het water door een zware noord-westenwind zo hoog, dat in de Breendijk een zware breuk ontstond. We lezen in een rekest van dat jaar, door de ingelanden aan de Staten van Zeeland gezonden, dat sedert 20 à 25 jaren grote schade was ontstaan door dijkvallen. Vier grote kuipen of inlagen waren weggezonden, vijf nieuwe inlagen aangelegd, waarvan er reeds drie waren geïnundeerd. Men verzoekt daarom om vrijstelling van belastingen en wenst in 1737 een nieuwe inlaagdijk te leggen.³⁶⁾

De landsinspecteurs (technici speciaal t.b.v. de calamiteuze polders door de overheid aangesteld) Jan van IJsselstein en Paulus Baes bekeken de dijkage in oktober 1736, maar volgens de notulen van de Rekenkamer van Zeeland van 19 november bleken aanmerkelijke verschillen tussen de beramingen van polderbestuur en inspecteurs. Intussen hadden zich aan de polder nieuwe calamiteiten voorgedaan in de vorm van een stormvloed en enige dijkvallen. Door deze stormvloed was een inlaag van 30 gemeten ingelopen. Uit het advies van de rekenkamer van 7 december 1736 bleek tevens dat ingelanden niet vrijuit gingen. Sedert 1727 waren „de sommen niet besteed, die ingelanden hadden kunnen opbrengen om het voorland te bewaren”, aldus Conrad.

Begin 1737 besloten de ingelanden met eenparigheid van stemmen de werken met het aanstaande seizoen te beginnen volgens het projekt van de inspecteurs, hoewel het octrooi tot vrijstelling van belastingen nog niet was binnengekomen. Bij het octrooi dat spoedig daarop afkwam

— gedateerd 21 maart 1737 — kreeg men vrijstelling, op voorwaarde dat men behalve het gewoon geschot nog een extra geschot van twee schellingen per gemet zou opbrengen ter financiering van de inlaagdijk. Nieuwe calamiteiten noopten de ingelanden in augustus 1737 weer te vergaderen. Men besloot nog ruimer vrijstelling van belastingen te vragen. In een rekest aan de Staten zeiden ingelanden, dat bepaalde werken nodig zijn tot behoud van de polder „maar ook van het dorp van Colinsplaete, eene van de grootste, fraayste en volkrijkste dorpen deser provincie”. In 1738 kreeg men bij een octrooi nog enige vrijstelling van belasting. In 1750 was de toestand zo, dat „buitenwaarts en evenwijdig aan den inlaagdijk van 1737 een korte inlaagdijk gelegd (werd), die de in laatstgenoemd jaar gevormde groote inlage verdeelde in de Groote kuip, tusschen de beide inlaagdijken, en in de Paardenkuip tusschen den inlaagdijk van 1750 en den zeedijk”.³⁷⁾

In deze jaren stond het er met de Ouweleekpolder ook niet best voor. In fig. 17, p. 71, ontdekt men aan de westzijde een inlaag en aan de oostzijde een doorgebroken inlaag waarvoor „rijswerken” liggen. Deze rijswerken hebben kennelijk de bedoeling gehad de stroom van de kust af te houden. Op de Hattinga-kaart komt duidelijk de gevaarlijke positie, uitspringend vergeleken met de andere polder, tot uitdrukking. Men behoefde in die jaren geen profeet te zijn om de polder een gelijk lot te voorspellen als Oud- en Nieuw 's Gravenhoek, tenzij de polder met alle ten dienst staande middelen geholpen werd.

Gelukkig mogen wij voor Noord-Beveland ook nog van landaanwinst gewagen. Aan de west- en zuidzijde van Noord-Beveland groeiden de schorren steeds aan. Op een octrooi van 22 januari 1767 kon hier twee jaar later een partij schorren worden bedijkt, een bedijking die de naam Jacobapolder kreeg. In fig. 18, p. 72, is de eerste bedijkingskaart van deze polder weergegeven. Heel goed komen op deze kaart de dijkspuiten uit. Het grootste gedeelte van de nieuwe polder viel onder de ambachten Oud Kampen en Soelekerke, waarin Maria van Reigersberg, weduwe van Johan Pieter van den Brande de grootste geïnteresseerde was, althans wat de Jacobapolder betreft. Als op een na de grootste geïnteresseerde werd Van de Perre genoemd uit naam van zijn echtgenoot. Uit het huwelijk Van de Brande-Reigersberg werd in 1735 een dochter Jacoba geboren, die in 1794 overleed als weduwe van mr. Johan Adriaan van de Perre. Het vermoeden ligt voor de hand dat de polder naar deze dochter is genoemd. Door deze inpoldering kon een kleine 300 ha vruchtbaar land aan het nieuwe Noord-Beveland worden toegevoegd, waarvoor een zeedijk van ca 5,77 km moest worden aangelegd. De zuidoosthoek van de polder werd doorsneden door de al eerder genoemde geul De Rip.

Jacobapolder

Willem-
polder

Twee jaar later konden tussen de Geersdijk- en de Westpolder opnieuw schorren worden bedijkt, waartoe op 22 februari 1770 octrooi was verleend. Hier kon men volstaan met de aanleg van een 1,5 km lange zeedijk. De polder werd naar stadhouder Willem V genoemd. Door deze polder werd de oude haven van Geersdijk binnengedijkt. Een der voor-
namen van de echtgenote van Willem V was Sophia.

Sophia-
polder

Misschien dankt de Sophiapolder die in 1775 werd ingedijkt hieraan zijn naam. Voor ons is het moeilijk te begrijpen waarom aan laatstgenoemde polder op 13 januari 1771 een octrooi tot bedijking werd gegeven. We mogen wel aannemen dat de bedijking niet veel geld heeft gekost. Met een lengte van 1,75 km zeedijk werd ca 94 ha land gewonnen. Het leek allemaal vrij gunstig, beschermd als de polder daar lag door een km breed voorland, terwijl de Ouweleckpolder de slagen van de stroomaanval opving. Toch was het de schijn die bedroog.

In september 1759 verzochten dijkgraven en ingelanden van Ouweleck om subsidie aan de Staten, tot onderhoud van hun zwaar geteisterde zeevering: „zij zouden anders genoodzaakt zijn den polder te abandonneren (prijs te geven) tot groot nadeel van hun zelve en van verscheidene daarbij en omtrent gelegen polders”. Wat we verder te vernemen krijgen, is het oude liedje. Terugtrekken van inlaag op inlaag. Ten slotte stelden de Staten bij een resolutie van 3 mei 1776 aan de ingelanden van de Oud Noord-Beveland, Nieuw Noord-Beveland, Vliete en de Torenpolder voor om de geteisterde polder gedurende 10 of 12 jaren te onderhouden. De financieringsregeling kon echter de polders niet bekoren. De een zat al met te veel lasten, de ander had geen belang bij het behoud, enz. Desondanks werd 12 januari 1778 de verdediging van Ouweleck aan de vier genoemde polders overgedragen. Hoewel subsidie werd toegezegd, maakten de polders bezwaar. Al moeten we rekening houden met het individualisme dat de Zeeuwen eigen is, toch was de houding van de polderbesturen op zijn zachtst gezegd kortzichtig. Men had als voorbeelden het verloren gaan van Oud- en Nieuw 's Gravenhoek. Met man en macht ware het wellicht gelukt een gedeelte van de Ouweleckpolder te behouden, dat als barrière kon dienen tegen de stroomaanval.

De kortzichtigheid van de polderbesturen werd gestraft. Op 26 februari 1780 kwam het einde voor de polder. Die dag brak de zeedijk van de nog 184 gemeten grote polder door. Prijsgegeven aan de nimmer verzadigde waterwolf, werden de voorgronden van de Vlietepolder door de stroomaanval in snel tempo opgeruimd. Het overgebleven stuk dijk, bekend onder de naam „Nol van Ouweleck”, kon daartegen geen bescherming bieden. De waterstaatsinspecteur A. Schraever schrijft

7 augustus 1805 aan het Departementaal Bestuur van Zeeland „dat als men aan (de nol van) Oudeleccq of de Vlietepolder voor de zee nog meer terrein moet inruimen, de Dijkadje van Noordbeveland beoosten de Vlietepolder tot aan Colijnsplaat en oostelijker niet anders dan met groote kosten en door geduurige terugwekingen zal kunnen gehouden worden”. Met andere woorden Ouweleck was het einde niet!

Fig. 19, p. 72, geeft een beeld van een gedeelte van de noordkust van Noord-Beveland in 1806 vanaf de Sophiapolder tot de Nieuw Noord-Bevelandpolder, opgenomen door G. de Feijter op order van 's Lands inspecteur A. Dingmans. De oeverlijn geeft de vorm van een sterk inscharende oever te zien, waarvan voor het achterliggende gebied niet veel goeds is te verwachten. De ondergrond bestond hier ook juist uit losse zandkorrelstapelingen, met name van de aangezande geulen Oude Leck en Het Faal met een zuidelijke aftakking naar het Wijtvliet. Snelle opruiming van dit materiaal was verzekerd, daar ook hier een der natuurwetten geldt, dat de stroom de weg zoekt van de minste weerstand. En dit was toen nog mogelijk, daar men in 1806 nog geen goede oeververdediging kende. De latere geschiedenis heeft het funeste hiervan bewezen.

Als herinnering aan de militaire maatregelen van die tijd vindt men op dezelfde kaart, op het eind van de nol van Ouweleck, een verloren gegane batterij met wachthuis aangegeven. Het is op deze plaats nu ca 27 meter — L.W. diep.

* * *

§ 8. NOORD-BEVELAND TOT DE AANSLUITING MET HET VASTELAND.

De overgang van de 18e naar de 19e eeuw — het is genoeg bekend — betekende in staatkundig opzicht een omwenteling. Een omwenteling die zich ook op het gebied van de waterstaat manifesteerde. We hebben gezien dat vooral in de 18e eeuw, de Staten van Zeeland, de overheid dus, in toenemende mate hulp aan de calamiteuse polders gingen bieden. Zij deden dit in de vorm van kwijtschelding van belastingen. De aanvragen daartoe van de zijde van de polderbesturen namen steeds toe, zodat een groot gedeelte van de belastingen aan haar eigenlijke bestemming werd onttrokken. De Staten wonnen voor het verlenen van vrijstellingen advies in van de (provinciale) Rekenkamer. De Rekenkamer op haar beurt kreeg inlichtingen van de (provinciale) inspecteurs voor de dijkages, de landsinspecteurs.

In het reglement van 1791, dat een verzameling van voorschriften bevat op het gebied van het polderwezen vanaf de middeleeuwen, werden de landsinspecteurs met het geregeld toezicht op de zeekeringen belast.

Met deze codificatie ging Zeeland het verst van alle provincies. Rond de eeuwwende werd de waterstaat — een woord dat eerst in de 18e eeuw als aanduiding gebruikt werd van de algemene waterstaatkundige gesteldheid — geheel een rijkstaak. De nieuwe dienst ging zich steeds intensiever met de zeeeringen bemoeien, een bemoeiing die door vele polderbesturen met lede ogen werd aangezien. Bepaalde zeggenschap verliezen — ook al is het in het eigen belang — is niet altijd aangenaam. Het optreden van de (rijks) inspecteurs — we denken hierbij aan Andries Schraver — was ook niet altijd even taktvol.

Toch bleek bij de januari-vloed van 1808 het belang van een goede waterstaatsdienst overduidelijk. Zeeland — en hierin was het ook de andere gewesten vooruit — heeft in deze tijd getracht in het gebrek aan kundige waterstaatsmensen te voorzien. Wegens het gering aantal inspecteurs besloot het Departementaal Bestuur 13 december 1802 enige jonge lieden op te leiden tot de dienst der zeewerken op kosten van den lande. Een opleidingsinstituut werd in de Abdij te Middelburg gevestigd. Als docent trad op J. de Kanter Phz., die de volgende vakken gaf: rekenkunde, geometrie en stereometrie, waterweg- en waterloopkunde, de theorie der watergetijden en de invloed daarvan op 's lands zeeeringen. Dit instituut, dat in 1806 werd opgeheven, heeft bekwame mensen afgeleverd, van wie wij alleen Abraham Caland noemen, de latere hoofdingenieur van de Waterstaat en president van het polderbestuur van Walcheren. Het was het eerste opleidingsinstituut dat jongemannen uitsluitend voor de waterbouwkunde bekwaamde. Gedeeltelijk ontvingen zij hun opleiding in de praktijk, want „hoe meer gelegenheid de jongelieden hebben om de dagelijksche werken aan de Dijkagien te zien en bij te wonen de onderscheidene practijken die daarbij worden in acht genomen, hoe meer zij in de mogelijkheid zijn te kunnen observeeren de oorzaken en de bijzonderheden, die den aart der werken na de stroomgesteldheid volgens vaste regels dicteeren”.³⁸⁾

Wij weten niet of de studenten nog op excursie naar Noord-Beveland zijn geweest, anders hadden zij de verwoestende uitwerking van de stroomaanval aan de noordkust van Noord-Beveland kunnen onderzoeken. De Vlietepolder hebben we in dit verband reeds genoemd, maar ook aan Oud Noord-Beveland, waar sinds 1598 ruim 465 gemeten waren buitengedijkt, ging de stroomaanval zijn gang.

Hier tegenover stond de al meergemelde aanwas in het zuidwesten. Op deze schorren konden ongestoord de schapen worden geweid. Helemaal ongestoord ook weer niet, zoals we kunnen opmaken uit een schrijven van B. Swemer, rentmeester van de ambachten Oud Kampen en Soelekerke. Het ging over het Spieringschor, waarvan het eigendomsrecht nog kwestieus was. Hier speelde weer de kwestie van de aan- en

opwas. Dingenus Franse Verburg had het Spieringschor „van den Lande” in pacht gekregen. ³⁹⁾ Een van de condities was dat de pachter verplicht was een heuvel of stelberg op te werpen om zijn schapen in veiligheid te kunnen brengen bij het onderlopen der schorren. Verburg verzocht hiervan vrijgesteld te worden, waarbij hij een verhoging van de pacht aanbood wanneer hem een uitweg („schapendrift”) over de oude, ambachtsheerlijke schorren van Kamperland werd toegestaan. Swemer achtte dit niet in het belang van de ambachtsheren. „Wien dog den Eigendom of genot van deze (Spiering) schorren mag toekomen, het is zeker dat het op den duur beleggen derzelve met schapen zeer nuttig is en den schapenteelt ook aanmoediging verdient als zijnde van aanmerkelijk voordeel zoo voor den Landbouw, Fabriken als anderzints”.

De schorren ten noorden van het Spieringschor werden in de Middelburgsche Courant op 1 oktober 1817 ten verkoop aangeboden. Het waren de schorren gelegen voor de polders Willem, Geersdijk en Heer Jansz, 1000 gemeten groot. Tevoren, op 25 februari was vergunning verleend aan de ambachtsheren van Wissenkerke, Geersdijke, Soelekerke en Oud Kampen voor het bedijken van genoemde schorren. Op 23 en 24 oktober 1817 bleken voor de helft kopers te zijn, de heren Versluys, Schorer en Anthony Martinus Tak q.q. mevr. wed. Slicher. Andere kopers waren B. J. Vrijthoof, W. van Eck, A. en N. Swemer en W. L. Vader. Laatstgenoemde was administrateur van de bedijkingsonderneming.

Soelekerke-
polder

In 1818 kwam de indijking van de Soelekerkepolder tot stand, die zijn naam ontleent aan de ambachtsheerlijkheid ter plaatse. Aannemer was Leendert van Haaften. Blijkens de rekening door Willem Lodewijk Vader gedaan op 14 oktober 1819 bedroegen de totale kosten f 153.694,65.

De koolzaadoogst van de nieuwe polder, waarvan nog 125 gemeten voor de verkoping was omgeploegd, bracht de niet geringe som op van f 104.514,34. ⁴⁰⁾

De totstandkoming van de nieuwe polder, 43 jaar na de Sophia-polder, betekende de afsluiting van de langste periode in de bedijkingsgeschiedenis van Noord-Beveland waarin geen enkele landaanwinst had plaats gehad. Het is mogelijk dat de Bataafse en Franse tijd hierop een remmende invloed hebben gehad, al moeten we niet vergeten dat in 1809 wel de Wilhelminapolder kon worden bedijkt, maar dit gebeurde door een Rotterdamse maatschap.

Ongunstig op de activiteit zal ook gewerkt hebben het feit dat de herstelwerkzaamheden na de stormvloed van 1808 energie en geld kostten. Hoe het zij, de schorren van de Soelekerkepolder waren tot

1.40 m + N.A.P. opgewassen en de polder behoort met zijn gronden met een afslibbaarheid tot 70 % tot de zwaarsten van heel Zeeland. In het westelijk deel van de polder bevindt zich nog een restant van een kreek, ter plaatse bekend als de Vleie, een vrij algemene benaming voor overblijfselen van krekken. Volgens de Hattinga-kaart vormde deze kreek een zijtak van de geul naar het haventje van Kamperland.

**Onrust-
polder**

Het einde van de inpolderingen aan de westzijde van Noord-Beveland kwam in zicht. Op 8 juni 1845 kreeg men octrooi voor het bedijken van een partij schorren, die men naderhand de Onrustpolder noemde, zo geheten naar een aan de noordwestzijde van Noord-Beveland gelegen plaat. Deze plaat zal men waarschijnlijk genoemd hebben naar het steeds wisselend beeld dat de getijstroomen aan een dergelijke plaat gaven.⁴¹⁾

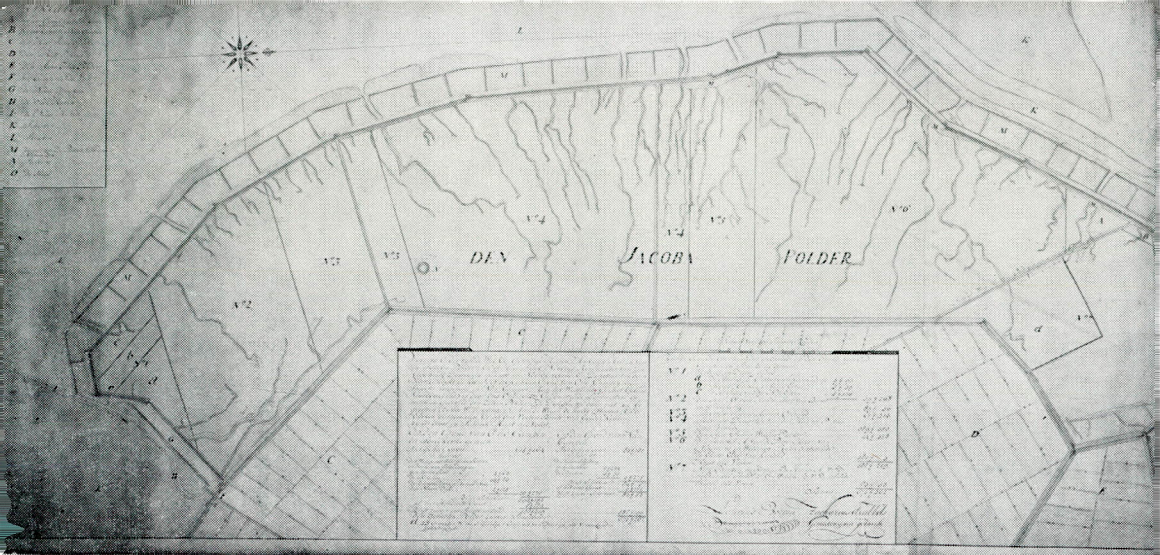
De ruim 338 ha grote polder, in 1846 bedijkt, werd als gebruikelijk met koolzaad ingezaaid. Hollestelle beschrijft hoe hij als jongeling bij een ploeg Vlamingen terecht kwam, „die zich bezig hield met het dorschen en schoonmaken van koolzaad in den kortelings bedijkten Onrustpolder op ruim drie uren afstand van ons dorp (Colijnsplaat). Daar droeg ik zaad en verdiende in slechts een paar weken tijds ruim f 24,—; terwijl ik niets te verstreken had voor den kost, die mijne zuster, destijds ook in dien polder verblijf hebbende, mij schonk. Van zoodanig loon had ik alsnog niet kunnen droomen. Maar er was ook wat voor verricht. Het op zijn Vlaamsch dragen van zaad over nieuw bedijkte gronden, waarin krekken, vleien en geulen nog niet of slechts op gebrekkige wijze gevèlkant zijn, is waarlijk eene moeilijke en tegelijk afmattende bezigheid”.⁴²⁾ Het is ook Hollestelle die, als kleine jongen nog, het vee moest weiden op Noord-Bevelands buitendijkse gronden. Hij beschrijft deze periode van zijn leven op indrukwekkende wijze.

„Sombere indrukken van die veelal drassige gronden en van dat wachtersleven zijn mij bijgebleven. Sidderend dacht ik later nog over het doorgestane leed na. Veel ging er altoos in mij om bij het aanschouwen van dergelijke gronden. Men kan zoo iets moeilijk wedergeven, schoon het nooit uit de herinnering van wien het eenmaal heeft doorleefd, verdwijnt. Zelfs in de vlakke velden onzer polders zocht ik den schortoestand voor te stellen. Ook het klaaglijk geschreeuw van de zoo beweeglijke meeuw, het wonderlijk in zoo groote menigte samscholen van het zeegevogelte op platen en banken, het rusteloos stroomen, gieren en kabbelen van het water, het eigenaardig groenen van in zee opkomende gronden, het waas van eenzaamheid en verlatenheid, hangende over dergelijke vlakten, zie dat alles en nog zooveel meer, bleef mij mijn gansche leven bij. Ook het bij de wachters onderling zoo bekende: „halalea lalauw, St. Maarten komt gauw”, door de holle van

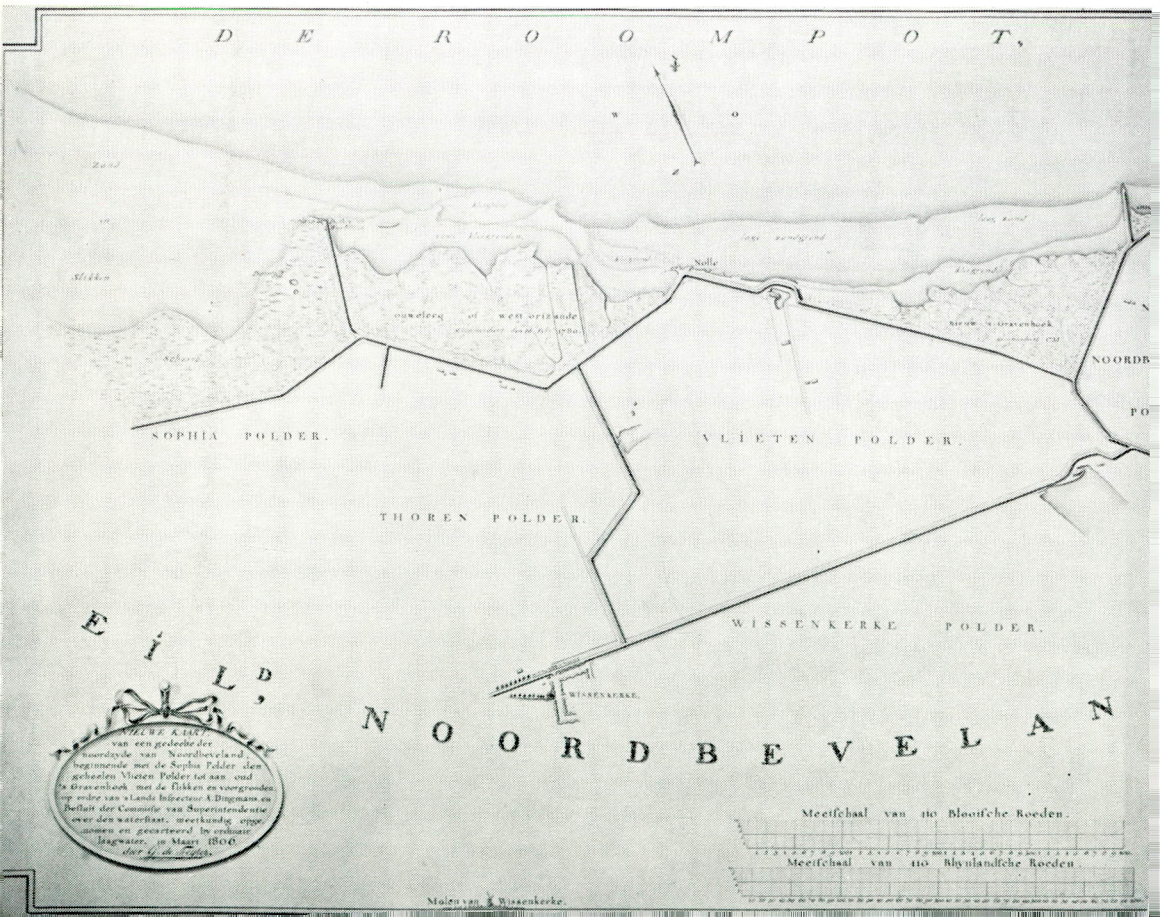

Alg. Rijksarchief, nr 2827.
 fig. 18. Eerste bedijkingskaart van de Jacobapolder in 1769, door Laurens Boeren.

fig. 19. Kaart van een gedeelte van de noordkust van Noord-Beveland in 1806, door G. de Feijter.
 Alg. Rijksarchief, nr 2829

de hand langzaam op klaaglijke toon elkander toegegalmd, kon ik maar niet vergeten. Met St. Maarten eindigde de huur; dan was het bedongen loon verdiend; dan het lijden van tintelende voeten en andere verdriete-lijkheden achter den rug, en van daar het zoo vurig verlangen en elkander toeroepen naar dien dag”.

Het was ook op de schorren dat Adriaan Hollestelle zijn eerste indrukken over de vorming van het polderlandschap en de waterbeweging opdeed. Deze selfmade man bracht het van landarbeider, levend in kommervolle omstandigheden, via het onderwijzerschap tot opzichter van de waterstaat, werd lid der Provinciale Staten, alsmede raadslid en wet-houder van Tholen. Zijn studies over Noord-Beveland en Tholen zijn nog vaak geraadpleegde bronnen.

Het areaal schorren werd door de steeds voortgaande inpolderingen kleiner. Op 24 april 1817 verzochten ambachtsheren van Cats aan de Koning om de schorren aan de oostzijde van het eiland te mogen bedijken aangezien „het algemeen belang, zoowel als bijzonder dat der ingezetenen van Noordbeveland dringend vordert dat een aanwinst van omtrent een duizend gemeten algoede zware kleigrond, uitnemend ter bebouwing bekwaam niet langer onvruchtbaar worde gelaten”.

Schraver, de eerste Zeeuwse hoofdingenieur van de waterstaat, had over dit verzoek zijn advies gegeven. Hij toonde aan hoe het stroombeeld hier in de loop van de tijd is veranderd. De voorgronden waren sterk afgenomen en als oorzaken noemde hij „de toenemende capaciteit van het Nieuwe vaarwater de Zandkreek, de totale verlanding van het oude vaarwater het Catse Rak, het bijna ongelooflijk vermeerderen der Platen, Banken, Schorren enz. in het Schengen en het Goesche diep tussen de Eylanden Zuidbeveland en Wolphaartsdijk en door het verleggen, verlanden en onbevaarbaar worden van eenige meer en min voorname branches der Oosterschelde”.⁴³⁾

Wanneer men nu, aldus Schraver, de kaarten van de Hattinga's vergelijkt met de kaart bij het rekest tot bedijking van de Katse schorren overgelegd „zal men bevinden dat de breedte van die voorgronden niet meer zoo is als in de kaart van de Hattinga's 600, maar nauwelijks 250 roeden buiten den zeedijk van Oud-Noordbeveland breed is”.

Hoewel Schraver niets had tegen de bedijking van de schorren, is deze toch niet doorgegaan. In 1848 had een nieuwe aanvraag plaats en bij K.B. van 24 oktober 1848, nr 63, werd vergunning verleend tot bedijking van de daar liggende schorren. De inpoldering had eerst plaats in 1853. Het werk werd aangenomen door D. A. Dronkers voor f 72.000. Door de geïnteresseerden werd besloten de aanvang der werkzaamheden enigszins feestelijk te vieren. Op 16 november 1853 kon worden over-

Leendert
Abraham-
polder

gegaan tot voorlopige opname der bedijking. In de polder lag een kreek, een overblijfsel van het vroegere Katsche Rak. Sinds de aanvraag om bedijking van een duizend gemeten in 1817 waren de voorgronden zo aangevallen, dat in 1853 slechts een oppervlakte van nog minder dan de helft kon worden bedijkt. In februari van het volgende jaar werd besloten aan de ten overstaan van de hoofdingenieur van de rijkswaterstaat opgenomen bedijking de naam Leendert-Abrahampolder te geven, genoemd naar de ter plaatse goed bekend zijnde grondeigenaar en dijkgraaf Leendert Abraham Paardekooper.

Men had in 1853 de feestelijke viering wel achterwege kunnen laten, want de opruiming der voorgronden ging zo snel, dat in 1879 de ingelanden van de polder calamiteusverklaring aanvroegen. In de najaarsvergadering der Staten van dat jaar werd hierop afwijzend beschikt. Het rapport van de hoofdingenieur liet aan duidelijkheid niets te wensen over. Bij de bedijking had men kunnen zien, dat de polder waarschijnlijk in de toestand zou komen te verkeren waarin hij nu verkeert. Wanneer geen werk tot oeververdediging werd uitgevoerd, stelde de hoofd-ingenieur de waarschijnlijke levensduur van de polder op 20 à 25 jaar.

Spiering- polder

Dit behoefde van de in 1856 bedijkte Spieringpolder niet gevreesd te worden. Wij zijn met deze bedijking tevens genaderd aan de laatste inpoldering op Noord-Beveland. Aan de Koning werd vergunning gevraagd tot bedijking van de schorren voor de Soelekerkepolder, door commissarissen uit de ambachtsgerechtigden van Soelekerke, Wissenkerke en Geersdijk, alsmede van Servaas Tak, eigenaar van het Spieringschor. Bij K.B. van 4 juli 1855, nr 48, werd de gevraagde concessie verleend. De gedeelten vallende onder de ambachten Soelekerke, Wissenkerke en Geersdijk, „twee perceelen extra goede schorgronden”, werden geveild.

Uit de bedijkingsvoorwaarden ontleen we enige gegevens over de prijzen: „Voor één kub. el (= meter) grond, over een handsloop te schuieren (= kruien) f 0,17, voor iedere handsloop verder f 0,07. Wordende voor een handsloop gerekend 40 el lengte op een effen terrein, en 30 el lengte in de klim steiler dan 10 op 1”. Onder handsloop wordt de afstand verstaan waarover een kruier een volle kruitwagen weg en een lege terug kan brengen in dezelfde tijd die een spitter nodig heeft om een andere kruitwagen te laden. Op vlak terrein is deze afstand ca 40 m.

De strijd gaat verder

We zijn hiermee nog in het tijdperk van de oude wijze van bedijken. De grote ommekeer in de uitvoering van het grondwerk bij bedijkingswerken is volgens een artikel van Verhoeven van 1924, gekomen in het

einde van de 19de eeuw⁴⁴): „Door het gebruik van werkspoor, kipkarren, locomotieven, locomobielen, heikarren, baggermolens en zandzuigers voor het aanvoeren van den grond, onderging de wijze van uitvoeren een volslagen omwenteling. En nog steeds is de bedijkingstechniek voor verbetering vatbaar. Zie ik goed — zo schreef Verhoeven — dan moet men die ontwikkeling in de toekomst zoeken in nog sneller en dus overvloediger grondtransport, wat te bereiken is door de invoering van meer capaciteit bezittende vervoer- en graafwerktuigen. Zoo vonden tot heden (1924) bij bedijkingswerken o.a. excavateurs nog geen toepassing”. Toch is naar zijn mening veel bereikt. „De invoering van spoorwegmaterieel heeft dus het schuieren, d.i. het grondverzet per kruiwagen, tot een minimum beperkt en tegelijkertijd het getal grondwerkers aanzienlijk verminderd, hoewel hun aantal uit den aard der zaak nog altoos groot is”.

De 19e eeuw betekende ten aanzien van de oeververdediging een sterke vooruitgang, die zich demonstreerde aan de noord- en oostkust van Noord-Beveland. Nogmaals laten we het woord aan Verhoeven: „Bepaalde men zich voorheen vrijwel uitsluitend tot het leggen van inlaagdijken, om aldus het land voor algemene overstrooming te behoeden, in de 19de eeuw ging men er toe over de aangevallen benedenoevers te verdedigen: òf

- 1°. door het aaneensluitend bekleeden van die benedenoevers met zinkstukken, bestort met steen, òf,
- 2°. ter besparing van kosten, door het vastleggen of verdedigen van enkele vooruitstekende punten, door het aan de grond brengen van zinkstukken met steenbestorting. Abraham Caland, de geniale figuur op het gebied van het Zeeuwse dijkswezen, was de eerste, die dit denkbeeld opperde. Het leggen van inlaagdijken vond slechts in enkele gevallen meer toepassing”.

Wij treden over dit onderwerp thans niet in bijzonderheden, maar verwijzen naar § 9 van hoofdstuk II over oeververdediging.

De tweede helft van de vorige eeuw kenmerkte zich voor Noord-Beveland als een periode van vastberaden volhouden de stroomaanval te keren. Eén verschijnsel had men niet in de hand: de dijkvallen. Wanneer wij hier het woord geven aan Tutein Nolthenius, dan doen we dit omdat niemand levendiger over dit verschijnsel heeft geschreven dan hij. „Maar het echt Zeeuwsch gevaar is een geheel ander gevaar. Het komt aansluipen, onhoorbaar, als een dief in den nacht; men kan het wèl vermoeden, niet nawijzen. Dit gevaar heet: de dijkval; die door niets zich aankondigende plotselinge inzinking van den grond, welke ook in gedaante zóó geheel verschilt van gewone aardverschuivingen”. Dat heeft

de Vlietepolder ondervonden, waar in 1833 de uitstekende noordwesthoek van de zeedijk door vallen zo bedreigd werd, dat hierachter een inlaagkade van 933 m lengte werd gelegd. In oktober 1834 brak de zeedijk door, zodat men de kade tot zeedijksprofiel moest verzwaren. Val op val sloopte de oever en toen 10 maart 1864 in de dijk van 1834 een val ontstond lang 350 en breed 145 m, werd besloten een inlaagdijk te leggen van bijna één km lang, die het volgende jaar voltooid werd.

„Nog in den avond van den 9en maart 1864 had de in de nabijheid wonende werkbaas van den Vlietepolder die zoo even genoemde steenbezigging langs de laagwaterlijn onderzocht. Niets verdachts werd bespeurd; maar toen hij zich den volgenden morgen te half zes ure, nog in den schemer, naar buiten begaf, bleek niet enkel het gansche voorland verdwenen — 140 meter breed, meer dan vier bunders groot! — maar was de buitenglooiing van den dijk al bijna tot aan de dijkskruin weggezonden. Het woord „val” drukt dus wèl uit het verschijnsel, letterlijk zelfs indien wij nagaan den vorm van het onderzeesche dal, hetwelk de plaats innam van het vasteland. Want niet enkel was de laagwatertrand 12 M. diep verzonken, doch over zestig meter strekking — gemeten naar den voormaligen dijksteen toe — was het voorland bijna waterpas tot dat peil gedaald, en meer landwaarts steeg de nieuwe bodem zóó weinig, dat nog ter plaatse van de vroegere dijksvoeting zeven meter water werd gepeild. Het geheele voorland was dus tot een bijna horizontalen zeebodem geworden. En de eigenlijke zeebodem was niet minder veranderd. Ook deze was afgevlakt, maar tevens waren de grootere diepten weggenomen, zoodat nergens meer dan 21 meter diepte werd gepeild”.⁴⁵⁾

We hebben gesproken over een vastberaden houding, maar het geval van de Sophiapolder vormt een uitzondering. Op 23 januari 1878 richtte het bestuur zich tot Provinciale Staten van Zeeland om de polder calamiteus te doen verklaren. Het verzoek werd geweigerd en ook herhaalde pogingen om calamiteusverklaringen te krijgen hadden geen succes, zelfs niet het door 271 inwoners van Noord-Beveland ondertekende rekest (10 oktober 1888). Twee argumenten voor de weigering werden genoemd: verwaarlozing door het polderbestuur van zeekering en oeververdediging en het algemeen belang was er niet genoegzaam bij betrokken. Van rijkswaterstaatszijde⁴⁶⁾ is men het met deze opvatting niet eens en wanneer wij de stukken lezen, ontkomt men niet aan de indruk dat het hier een prestigekwestie betrof. De polders Sophia en Toren hadden zich van 1876 tot 1878 en vroeger lijdelijk verzet tegen de herhaalde aanschrijvingen en uitnodiging hun oevers te verdedigen. Dit heeft bij de provincie kwaad bloed gezet. De arrondissements-ingenieur van de rijkswaterstaat achtte calamiteusverklaring in het algemeen belang en was van oordeel dat voor afwijzing geen gegronde redenen bestonden.

De zaak der calamiteuze polders is geregeld bij de wet van 1870 en het reglement van een jaar later. In 1878 werd het verzoek afgewezen op grond van art. 6 van het reglement voor de calamiteuze polders of waterschappen (verwaarlozing der zeewering en oeververdediging). Later werd het verwijt van verwaarlozing losgelaten en de weigering gegrond op het te beperkte belang.

Wij willen ons niet in het strijdgewoel mengen, maar zijn toch van mening dat er van kortzichtigheid sprake is. De weigering tot calamiteus-verklaring hield het prijsgeven van de polder in. De stormvloed van 22/23 december 1894, die zich kenmerkte door een zeer hoge waterstand, sloeg meerdere gaten in de zeedijk van het nog maar 71 ha groot zijnde poldertje. Inundatie was het gevolg en de polder werd aan de golven prijsgegeven. Wanneer Tutein Nolthenius aan het eind van de vorige eeuw per rijwiël een bezoek brengt aan Noord-Beveland, ziet hij van wat eens de Sophiapolder was nog het volgende: „gindsche aardwal, eenig overblijfsel van den vroegeren zeedijk, met steile binnenglooing als bij het banket van een fort, en vele bressen, steeds breder en dieper gapende tot waar de aardhoop eindelijk afvlakt tot zeestrand. Die bressen heeft de zee geslagen; en dat deze verderop den ganschen dijk zóó geheel kon wegnemen, dat zelfs geen spoor der oude zate overbleef, is toe te schrijven aan de omstandigheid dat hier de poldergrond slechts gevormd wordt door een op zand rustende kleischilfer”.⁴⁷⁾

In het Verslag van de Raad van de Waterstaat over de oeververdediging in Zeeland, uitgebracht in 1860, worden ten aanzien van de oeververdediging enkele systemen aanbevolen, dat van oeverbekleding en dat van stroomleiding, of een combinatie van beide. Het stelsel van stroomleiding door Abraham Caland gepropageerd, het z.g. stelsel van vaste punten, is aan de noordkust van Noord-Beveland en aan de Leendert Abrahampolder toegepast.

Wat de Toren- en Sophiapolders betreft, vermeldt het Verslag dat, ofschoon deze polders niet tot de calamiteuze behoren, het behoud der tegenwoordige stroomleiding, in het algemeen belang onmisbaar is te achten. We hebben gezien dat de Sophiapolder een bres in de defensie vormde. De Toren-polder, hoewel niet zonder kleerscheuren, bleef behouden. Volgens Van Elzelingen die in Zeeland als ingenieur bij de Provinciale Waterstaat onder Hogerwaard gediend had, is laatstgenoemde overwinnaar gebleven in de strijd om de handhaving van het stelsel van de aanleg van vaste punten (1889).

„Hogerwaard bouwde daarbij voort op het stelsel van de vaste punten, door wijlen den ingenieur van den Rijkswaterstaat ir. H. E. de Bruyn aangegeven, daarbij uitgaande van het denkbeeld door den eersten

Caland (Abraham) geopperd".⁴⁸⁾ Hoewel Hogerwaard, het hoofd van de in 1881 in het leven geroepen provinciale waterstaatsdienst, die in zijn magistraal werk over de oeververdediging in Zeeland, twee delen aan de west- en noordkust van Noord-Beveland heeft gewijd — bijzondere verdiensten heeft gehad, geloven wij dat Van Elzelingen hem hier teveel eer heeft gegeven. Afgezien nog van het feit dat aan het stelsel van vaste punten bezwaren kleven, die met name aan de Leendert Abrahampolder aan het licht zijn gekomen. De uitslag van de peilingen voor deze polder waren van die aard dat ingelanden in 1882 hun verzoek om calamiteusverklaring herhaalden. De Koninklijke goedkeuring volgde 5 februari 1883. Voor het besturen, beheren en bekostigen van de zee- en oeververdediging van de calamiteuze Leendert Abrahampolder werd een waterschap opgericht, dat bestond uit deze calamiteuze polder en de aangrenzende polders Kats, Oud Noord-Beveland en Al te Klein.

In 1885 moest men er toe overgaan de inlaag te leggen achter de oostelijke zeedijk van Leendert Abrahampolder ter lengte van 1476 m. Niet alleen deze polder, maar ook het dwergpoldertje Al te Klein kreeg zijn deel van de aanval. Rond de laatste eeuwwende werden door het opdringen van het Engelse Vaarwater, sterker achteruitgang van de oever en groter aanvallen en afschuivingen in de naaste toekomst verwacht. De hoofdingenieur van de provinciale waterstaat besluit: „dat dit poldertje aan zich overgelaten eerlang zal moeten verloren gaan”. Veiligheidshalve legde men in 1909 achter de scheidingsdijk van Al te Klein en Leendert Abraham een inlaag. Al eerder (1896) had men de zuidoosthoek van laatstgenoemde polder van een inlaag voorzien.⁴⁹⁾

De gestage achteruitgang van de oever maakte het nodig, dat de inlaagdijk van 1885 in 1907 op zeedijsprofiel werd gebracht met een kruinshoogte van 4.10 m + hoog water. In 1916 bezweek ten gevolge van een val de zeedijk en de inlaag inundeerde. Bepaalde werken waren noodzakelijk. Vallen en afschuivingen bleven aanhouden. De oever- en dijkval van 10 januari 1939 voor Al te Klein, bracht zo'n ernstige beschadiging van de zeedijk mee, dat de enige eigenaar van dit poldertje afzag van herstel wegens de daaraan verbonden kosten. Door de stormvloed van 7 april 1943 ontstond een doorbraak en de polder vloeide in. Kon in de zomer van dat jaar het grasland van deze polder nog worden beweid, dit werd onmogelijk door de overstromingen in de volgende winter. Administratief werd opheffing van de Al te Kleinpolder geacht op 1 mei 1947 in te gaan.

Keren wij voor de laatste maal in dit hoofdstuk naar de noordkant terug. Laten wij nogmaals Tutein Nolthenius spreken (1898). In de Toren-polder was in 1897 een nieuwe inlaag gelegd. Het zien van deze inlaag, geeft hem het volgende in de pen:

„Somber zweeft stilte over dien door hooge aarden dammen veilig aan alle zijden afgeschutten rietplas, nu dommelende in laatste rust. Want weldra zal dit zijn een bar wit strand, waarover alle winden gieren zullen in eeuwigheid..... Uitgestoten is reeds uit de gemeenschap als een schurftig schaap, wat nog zóó kort geleden was lustig bouwland en huisersf.....”.

Zijn voorspelling over het prijsgeven van deze inlaag is niet uitgekomen. Men kan, afgezien van de steeds herhalende vallen, toch van een min of meer stabiele toestand spreken. Het is hier niet de plaats om alle vallen te behandelen. Wij willen dit voor een volgend hoofdstuk reserveren.

Is er van landaanwinst op Noord-Beveland nog sprake? Hierop kan bevestigend geantwoord worden. De aansluitingen aan het „vasteland” maken het mogelijk de waterstand in het „binnenwater” zo te regelen, dat Noord-Beveland zijn areaal aan grond niet onbelangrijk kan uitbreiden. Tutein Nolthenius was door het zien van Noord-Bevelands noordkust in ondergangsstemming geraakt. Hij wilde zo vlug mogelijk het eiland verlaten. In Zuid-Beveland herademde hij eerst. „Waar zijn nu gebleven die eindlooze paalrijen, die kille steenglooiingen van straks, die naakte dijken, al dat kunstwerk, moeitevol opgebouwd en moeitevol nagespeurd?” Wanneer hij thans Noord-Beveland zou kunnen zien, zou hij dezelfde en nog enkele sporen meer van de stroomaanval bespeuren. Zijn pessimisme zou echter veranderen in het blijde besef dat dank zij de waterstaatswerken een, naar de mens gesproken, evenwichtstoestand is bereikt. Hij zou nu ten volle oog krijgen voor het prachtige natuurschoon dat Noord-Beveland rijk is.

* * *

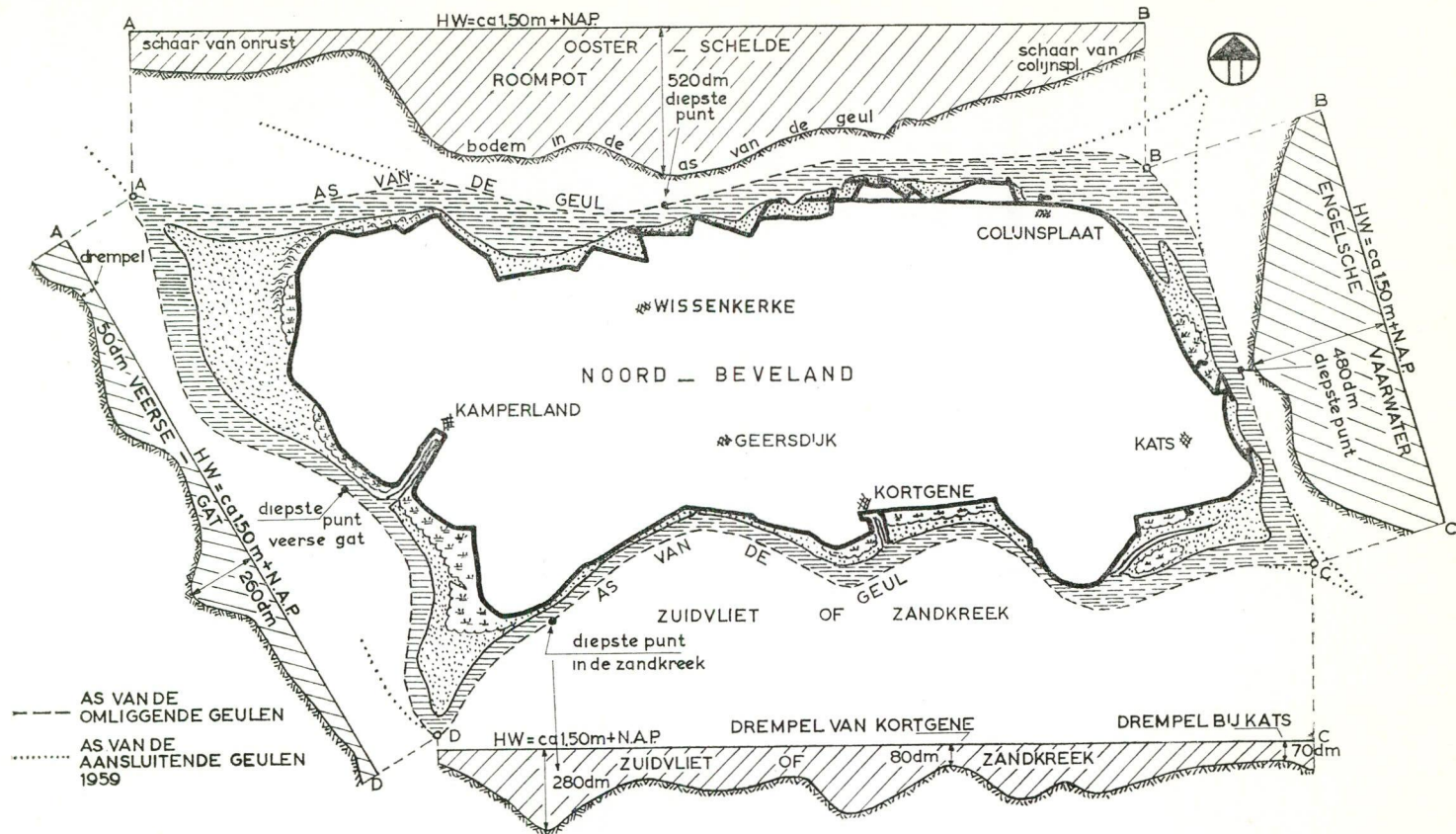

fig. 21. Noord-Beveland met de omliggende geulen.

II. NOORD-BEVELAND.

Algemeen.

§ 1. GEOGRAFISCHE LIGGING EN PLAATSBEPALING.

Noord-Beveland, tot 1960 één der eilanden in de „Zeeuwsche archipel” en daarna door aanleg van de secundaire dam in de Zandkreek en van de primaire afsluitdam in het Veerse Gat, met overig Nederland verbonden, is gelegen aan de zuidwestzijde van de Oosterschelde en vormt een deel van de linkeroever van deze rivier. Men spreekt van linker- of rechteroever als men met het gezicht naar de mond van de rivier is gekeerd, dus in dit geval naar de Noordzee. In het zuiden ligt Noord-Beveland tegenover het v.m. eiland Zuid-Beveland en in het westen tegenover het v.m. eiland Walcheren. Zuid-Beveland en Walcheren werden resp. in 1867 en 1871 met de Sloedam en met de Kreekrakdam aan het vasteland verbonden.

In het noorden vinden we tegenover Noord-Beveland het eiland Schouwen-Duiveland, momenteel nog het enige eiland in de provincie Zeeland, en in het oosten het v.m. eiland Tholen, dat in 1928 een brugverbinding kreeg met de provincie Noord-Brabant.

In de landmeetkunde wordt de plaatsbepaling uitgedrukt in coördinaten ten opzichte van Amersfoort. De spits van de Onze Lieve Vrouwe toren (uit de 15e eeuw) te Amersfoort, ook genaamd „Lange Jan” — *de Lange Jan* staat nog altijd in Middelburg — is nl. het nulpunt van een rechthoekig assenstelsel voor de plaatsbepaling in Nederland, door welk nulpunt de x-as in oost-westrichting en de y-as in noord-zuidrichting loopt. Noord-Beveland ligt tussen de coördinaten:

$$x = -103.000 \text{ m en } x = -120.000 \text{ m, en}$$

$$y = -60.000 \text{ m en } y = -68.000 \text{ m, zie fig. 20.}$$

Degenen, die om welke reden dan ook, Noord-Beveland of gedeelten daarvan aan een nadere beschouwing onderwerpen, zullen diverse kenbare punten tegenkomen die ten opzichte van genoemd assenstelsel zijn ingemeten. Zo is b.v. door de dienst van de Rijksdriehoeksmeting (R.D.M.) de juiste ligging bepaald van een zestal kerktorens en enkele andere punten op Noord-Beveland. De coördinaten van de toren van de Ned. Hervormde kerk te Kortgene zijn: $x = -109931,75 \text{ m}$ en

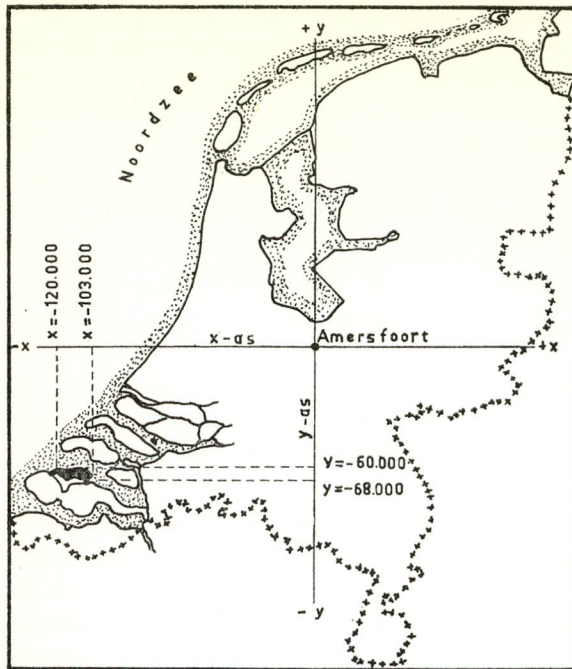

fig. 20. Plaatsbepaling in Nederland.

$y = -65523,01$ m. In hetzelfde stelsel heeft de Landmeetkundige Dienst van het Kadaster een aantal punten bepaald, die in het terrein aangeduid zijn door de bekende „KAD” stenen. Een aantal punten aangeduid door „WAT” stenen, op Noord-Beveland alleen te vinden langs de zeedijken, zijn ingemeten door de Meetkundige Dienst van de Rijkswaterstaat te Delft. Ook de Hydrografische Dienst van het Ministerie van Marine heeft o.a. voor het verrichten van rivierlodingen, in de loop der jaren langs de rand van Noord-Beveland een 50-tal punten in coördinaten bepaald, zoals enkele molens, boerderijen, veerhuizen, polderhuizen enz.

In de Torenpolder, de Vlietepolder en de Wissenkerkepolder vindt men een 3-tal vrij hoge masten opgericht, eveneens in coördinaten bepaald, die samen met de toren van de Ned. Hervormde kerk te Wissenkerke twee raaien vormen waartussen de „gemeten mijl” ligt. Deze worden gebruikt voor de snelheidsbepaling van kleinere schepen bij proefvaart op de Oosterschelde. De masten zijn het eigendom van een combinatie van rederijen te Rotterdam.

Met behulp van genoemd coördinatenstelsel is o.a. ook alle landmeetkundig werk verricht dat nodig was ten behoeve van het Drie-eilandenplan, terwijl het ook gebruikt zal worden voor het samenstellen van revisiekaarten. In dit verband staat ook de luchtfotogrammetrie ten dienste. Van Noord-Beveland zijn na 1953 door de K.L.M. in opdracht

van de Rijkswaterstaat speciale luchtfoto's gemaakt waaruit onder meer oeverkaarten en kaarten van de hoogwaterkering werden vervaardigd ten dienste van de controle en het onderhoud van de oevers en dijken. Voor zover de kaarten gereed zijn, is door de Rijkswaterstaat van elk blad een exemplaar ter beschikking gesteld van diverse belanghebbende instanties. Tevens ligt een gedeelte der bladen voor een ieder ter inzage bij de Provinciale Bibliotheek te Middelburg.

Hoewel we dus reeds bij het ontstaan van het nieuwe Noord-Beveland in de 17e eeuw meermalen konden spreken van diverse opmetingen en kaarteringen door destijds bekende landmeters, is de kaartering van Noord-Beveland (en ook andere gebieden) nog steeds aan de gang. Ofschoon Noord-Beveland momenteel geen eiland meer is, zullen met het oog op de nog aan de orde zijnde veranderingen speciaal in het Noord-Bevelandse gebied, naar het ons voorkomt, nog wel enige revisiekaarten nodig zijn.

Noord-Beveland wordt aan de zuidzijde en aan de westzijde resp. omspoeld door het water van de Zandkreek en het Veerse Gat, beide in 1961 binnenwateren geworden. Aan de noord- en aan de oostzijde ligt resp. het Schaar van Onrust, overgaande in de Roompot dat via het Schaar van Colijnsplaat verbinding heeft met het Engelsche Vaarwater, alle stroomgeulen van de Oosterschelde. Zou men vanaf de bodem dezer geulen Noord-Beveland kunnen aanschouwen, dan zou het v.m. eiland als het ware te zien zijn als een grote vesting met als vestingmuren de zeedijken met hun beschermende velden van rjshout en natuursteen.

Om deze beeldspraak aanschouwelijk voor te stellen zijn in fig. 21, p. 80, de lengteprofielen in de as der geulen rond het voormalige eiland getekend met daarboven als vergelijkingsvlak een gemiddelde hoogwaterlijn van 1.50 m + N.A.P. De kruin der zeedijken ligt over 't algemeen 3—6 m hoger dan deze H.W. lijn. Het diepste punt der geulen is ruim 50 m — N.A.P. en ligt aan de noordzijde, in de Roompot, voor de calamiteuze Vlietepolder. Een aardige vergelijking is wellicht dat het hoogste punt op Noord-Beveland de graansilo te Kortgene is, waarvan de top op ca 35 m + N.A.P. ligt, ongeveer gelijk met de spits van de toren van de Ned. Hervormde kerk te Kortgene.

Het ondiepste punt in de as der geulen is bijna 6 m — N.A.P. en ligt aan de zuidzijde, op de drempel bij Kats in de mond van de Zandkreek. Even ten oosten van de aanlegsteiger te Kortgene ligt eveneens een drempel op bijna 7 m — N.A.P. Beide laatstgenoemde drempels werden sinds 1921 dan ook periodiek door de Rijkswaterstaat gebaggerd. In de genoemde figuur is de breedte tussen de as van de geulen en de L.W. lijn en het gebied tussen de L.W. lijn en de hoogwaterkering afzonderlijk aangegeven.

§ 2. OVER GRENZEN EN INDELING.

Het ontstaan van de ambachtsheerlijkheden en de grenzen daarvan vóór 1530 verliest zich in de nacht der tijden. Wanneer de eerste schriftelijke berichten over Noord-Beveland ons bereiken, worden wij al spoedig met ambachtsheerlijkheden geconfronteerd. Doch toen het water van de stormvloeden van 1530 en 1532, Noord-Beveland van de kaart wegspoelde, ontstond een nieuwe situatie. Bij de eerste polder in het nieuwe land kwam men reeds voor het probleem van de oude grenzen te staan. Zeker, er waren aanwijzingen, in de vorm van oude dijkstalen, er waren nog brokstukken van oude nederzettingen, maar het rechte wist men er eigenlijk niet van. Hierbij kwam nog dat bij de nieuwe polder ook de Colijnsplaat werd ingedijkt, een stuk land dat tevoren nooit was ingepolderd. Als men in het oog houdt met hoeveel standvastigheid men altijd aan oude rechten vasthield, verbaast men zich over het raffinement waarmee men de problemen op Noord-Beveland heeft opgelost. Zoveel mogelijk vasthoudend aan wat men nog van de oude grenzen wist, heeft men voor de overgebleven snippers een nieuwe vorm gevonden: het Gemeen Ambacht of het Gemene Portionarissen Ambacht.

Men heeft deze nieuwe vorm al direct toegepast bij de Oud Noord-Bevelandpolder (zie de Hattinga-kaart fig. 16). Voor de grenzen tussen „een ambachte van Noordbevelant” en „den ambachte van Cats” werden nog de oude papieren geraadpleegd. Voor de bedijking — in 1597 — besloot men een weg als grensscheiding aan te leggen, breed ca 24 voeten, „d'eene helft op den ambachte van Noordbevelant en de d'ander helft op den ambachte van Cats”.⁵⁰⁾ Toch werden niet altijd processen vermeden. Zo is er een proces in 1602 over de grenzen van Kampensnieuwland.⁵¹⁾ Telkens doken de grensproblemen opnieuw op, totdat men in 1619 besloot heel het onbedijkte Noord-Beveland op te laten meten en de grenzen van de ambachtsheerlijkheden vast te stellen. In het raam van de tijd gezien, is dit een zeer constructieve arbeid geweest.

Het grensverdrag draagt de wijdlopipe — in eigen woorden weergegeven — titel: „Verbaal van de raaing, meting, limietscheiding en het stellen van de grenspalen van de schorren en slikken van de gemene ambachten van Noord-Beveland, van Kortgene, Wissenkerke, Geersdijk, Vliete, Weele, Campen en Soetelinkskerke, verricht door Jan en François Symonsen (in der Velde), beëdigde landmeters, op last van de raadsheren van Prins van Oranje etc. en de Gemene portionaris-ambachtsheren, beginnende recht over het oude dijksgedeelte bij de stelle van 's Gravenhoek in de Nieuw Noord-Bevelandpolder, tot recht naar de oude dijksgedeelten van Vliete en verder over Weele naar Campen, volgende de oude overblijfselen van de dijken, van Campen zuidwest-

waarts tegenover Veere, gemeten tot aan laag water, en verder gemeten langs de Zuidvliet, voorbij Kortgene tot aan de grenzen van Cats, tot aan de grensweg van deze heerlijkheid en vandaar langs de zeedijk weer naar 's Gravenhoek, waarbij het geheel is groot bevonden hemelsbreed binnen de genoemde grenzen 9526 gemeten en zijn de ambachtsheerlijkheden verdeeld volgens de overeenkomst opgemaakt door genoemde heren op 13 september 1619."

Na deze langademige aanloop volgt in het verbaal, dat 10 oktober 1620 is getekend, de eigenlijke verdeling van de heerlijkheden. De grenzen van de heerlijkheden worden ook aangegeven op de Hattinga-kaart (fig. 16, p. 54).

Tot in de 19e eeuw heeft men zich op het „verdelingsverdrag” van 1620 beroepen. De overheid begon zich in de vorige eeuw in toenemende mate met de grenzen in Zandkreek en Veerse Gat te bemoeien. Verschillende delimitatiecontracten werden toen met ambachtsheren gesloten, waarbij het voorkwam dat laatstgenoemden zich verongelijkt gevoelden. Een van de belangrijkste rechten van de ambachtsheren was en is nog het recht op de aanwassen, in 1515 uitdrukkelijk in een aanvulling op de Zeeuwse keur vermeld. Door de afsluiting van Zandkreek en Veerse Gat krijgt deze kwestie opnieuw betekenis. Geen wonder dat ambachtsheren zich op de verdediging van hun zakelijke rechten bezinnen. Zelfs hangt een proces in de lucht, waarvan de uitslag van belang kan zijn voor al degenen die iets met aanwassen te maken hebben.

De hoekpunten of snijpunten van de grenzen zijn oorspronkelijk bepaald met „eijken paalen boven met ijseren cruijsbanden beslagen”. Vermoedelijk konden deze de tand des tijds niet voldoende weerstaan, want later gebruikt men hardstenen of arduinstenen palen, zoals er tegenwoordig nog verschillende in het terrein zijn terug te vinden. Fig. 22, p. 97, stelt een dergelijke hardstenen grenspaal voor.

De Prinsen van Oranje waren de meest aanzienlijke ambachtsheren van het eiland. Als opvolgers van de van Borssele's en Egmonds konden zij rechten doen gelden op ruim 6000 gemeten. Om rechten aan te geven maakte men in de 16e eeuw gebruik van vrij primitieve schetsen, zie fig. 23, p. 97, waarop vermeld staat dat in Geersdijk en Wissenkerke het Oranjehuis 254 gemeten, 100 roeden „bij den breedte” bezat „om te weeten oft deselve niet begroest en zijn”, m.a.w. of het begroeide schorren waren of niet.

Zoals hiervoren reeds is beschreven, hebben zij een flink deel hiervan (Kortgene) aan een bastaardtak — de Odijks — afgestaan. Het Oranjehuis heeft deze bezittingen gehad tot het revolutiejaar 1795. De goederen van het huis van Oranje, die de Franse republiek zich krachtens oorlogsrecht had toegeëigend, werden bij het tractaat van 16 mei 1795 aan de

Bataafse republiek overgedragen en in het algemeen staatseigendom opgenomen. De band tussen de Noord-Bevelanders en Oranje is groot geweest. De wisselingen in de regeringsvorm in en na 1795 brachten hierin geen verandering. De eilandbewoners waren sterk gekant tegen de nieuwe orde van zaken. Wij bezitten hiervan een merkwaardig getuigenis in een brief door de „gemeenteraad” van Kortgene — in deze tijd komt het begrip Gemeente naar voren — aan de „agent van inwendige policie” geschreven in 1798.

Hierin wordt o.m. gezegd: „De traage opkomst der burgeren in de grondvergaderingen, welke algemeen in dezen Eylande..... na de revolutie van 1795 gehouden zijn, bevestigen bij dit alles te meer den ingewortelden zugt voor het Huys van Oranje en de voorige ordre der dingen en tegelijk den grooten afkeer van de thans gevestigde orde van zaken.” De orde van zaken bracht mee dat de ambachtsheerlijkheden zo goed als uitgeschakeld waren. In 1814 werden de heerlijke rechten in gematigde vorm hersteld, maar wat aan overheidsgezag was overgebleven, werd door de grondwet van 1848 afgeschaft.⁵²⁾

Aan de tegenwoordige heerlijkheden zijn nog enkele — waaronder soms belangrijke — rechten verbonden. Voor het „heerlijke” Kortgene heeft men — en hierin bespeurt men de moderne tijd — de vorm gevonden van een N.V., „Maatschappij tot exploitatie van onroerende goederen Rhoon, Pendrecht en Kortgene”.

In de Bataafse en Franse tijd ontstaan de gemeenten, waarvan de grenzen samenvielen met die van de ambachtsheerlijkheden. Onder de gemeente Wissenkerke vielen de heerlijkheden 's Gravenhoek, Ouweleck of West-Orisant, Weele en Vliete, Geersdijk en Wissenkerke, Kampensnieuwland, Oud Kampen, Soelekerke en het Gemeen of Portionarisambacht. Hiervan waren Kampensnieuwland en 's Gravenhoek in het begin tot afzonderlijke gemeenten verheven, maar deze dwerggemeenten werden bij K.B. van 24 november 1815 met ingang van 1 januari 1816 verenigd met Wissenkerke.

De overige ambachtsheerlijkheden vormden de gemeenten Kortgene, Colijnsplaat en Kats, die in 1941 zijn samengevoegd tot één gemeente: Kortgene. De tegenwoordige grens tussen Wissenkerke en Kortgene is ook een oude ambachtsgrens en loopt ongeveer noord-zuid midden over Noord-Beveland.

De overige grenzen van de gemeenten op Noord-Beveland liggen buiten het eigenlijke poldergebied, in de omliggende stromen. Deze laatste grenzen zijn vastgesteld bij de wet van 28 juni 1881. In het kader van mogelijke grenswijzigingen en correcties op herindeling na voltooiing van de Deltawerken, kan deze wet opnieuw in de belangstelling komen

te staan. Het gedeelte uit genoemde wet, wat de Noord-Bevelandse gemeenten aangaat, laten we daarom hieronder volgen.

Wet van 28 juni 1881 tot indeling van de Oosterschelde en andere Zeeuwsche stromen bij de aangrenzende gemeenten en verbetering van de bestaande grensscheiding.

„WISSEKERKE.

Van het uiterste grenspunt van de scheidingslijn tusschen de gemeenten Wissekerke en Cortgene, wordt het verlengde dier grenslijn gevolgd, tot in de lijn van 50 dm diepte beneden gewoon laag water, langs de noordzijde der Geul van de Zuidvliet. Die dieptelijn wordt gevolgd langs de Zuidvliet zeewaarts en verder langs de west- en noordkust aan het eiland Noord-Beveland tot in de lijn getrokken uit den toren van Koudekerke op Schouwen, naar het punt in de bestaande scheidingslijn, tusschen de gemeenten Wissekerke en Colijnsplaat, gelegen op 26,8 meter uit het midden der binnenbermsloot van den zeedijk. De grens volgt die lijn tot in dat punt.

COLIJNSPLAAT.

Van het punt in de scheidingslijn tusschen de gemeenten Wissekerke en Colijnsplaat, gelegen op 26,8 meter uit het midden der binnenbermsloot van den zeedijk, rigt zich de grens op den toren van Koudekerke op Schouwen tot in de lijn der diepte van 50 dm beneden gewoon laag water.

Deze lijn wordt gevolgd tot in het snijpunt met eene lijn, getrokken uit den toren van Ouwerkerk naar het punt in de bestaande grensscheiding tusschen de gemeenten Colijnsplaat en Cats, gelegen op 33,7 meter uit het midden der binnenbermsloot van den zeedijk en volgt die rigting tot in dat punt.

CATS.

Uit genoemd punt in de bestaande grensscheiding tusschen de gemeenten Colijnsplaat en Cats, gelegen op 33,7 meter uit het midden der binnenbermsloot van den zeedijk, wordt eene lijn gevolgd, gerigt op den toren van Ouwerkerk, tot in het punt waar deze lijn snijdt de lijn, getrokken uit den toren van Zierikzee op den toren van Kattendijke.

Laatstgenoemde lijn wordt door de grens gevolgd tot in het punt waar zij snijdt de lijn, getrokken uit den toren van Cats op het veerhuis van Gorishoek, kadastraal bekend gemeente Scherpenisse, sectie C, nummer 302, om van dat snijpunt laatstgenoemde lijn te volgen tot in de lijn getrokken uit den toren van Stavenisse naar den toren van Goes.

Deze lijn wordt gevolgd tot in de lijn van 50 dm diepte beneden gewoon laag water aan den Zuid-Bevelandschen wal. Die dieptelijn wordt westwaarts gevolgd langs de Oosterschelde en de Zandkreek tot in het snijpunt met eene lijn, getrokken uit den toren van Wolphaartsdijk naar het punt in de bestaande grensscheiding tusschen de gemeenten Cats en Cortgene, gelegen op 29 meter uit het midden der binnenbermsloot van den zeedijk.

Volgens deze rigtlijn gaat de grens de Zandkreek over tot in genoemd punt.

CORTGENE.

Van het zoeven genoemde grenspunt gaat de grens van Cortgene de Zandkreek over in de rigting van den toren van Wolphaarsdijk tot in de laagwaterlijn aan den Zuid-Bevelandschen wal. Die laagwaterlijn wordt westwaarts gevolgd tot in het snijpunt, met eene lijn getrokken door de torens Goes en Wolphaartsdijk, om daarna deze lijn te volgen in noordwestelijke rigting tot in de lijn aan den Zuid-Bevelandschen wal van 50 dm diepte beneden gewoon laag water.

Deze dieptelijn volgende, ontmoet de grens eene lijn getrokken door den toren van Wolphaartsdijk en den molen in den Oud-Sabbingepolder (welke molen kadastraal bekend is gemeente Wolphaartsdijk, sectie G, nummer 285). Zij volgt die lijn totdat

zij aan de overzijde van het vaarwater de dieptelijn van 50 dm beneden gewoon laag water snijdt.

Volgens deze dieptelijn loopt de grens langs den oever van het eiland Noord-Beveland oostwaarts tot in het verlengde der grenslijn tusschen de gemeenten Wisskerke en Cortgene en volgt dit verlengde tot in het uiterste grenspunt van die scheiding."

Uit de grensvaststelling in bovenaangehaalde wet kunnen we de conclusie trekken dat een grens bepaald dient te worden door vaste punten en niet door beweeglijke lijnen. In 1881 zijn nl. verschillende grenzen vastgesteld die de 50dm dieptelijn volgden, een lijn die dus na korte tijd reeds veranderd kon zijn. Behalve de riviergedeelten die reeds in 1881 regelmatig gepeild werden, zijn er echter vele gedeelten waarvan de 50dm L.W.lijn van 1881 niet meer nauwkeurig is te reconstrueren. Laten we hopen dat mogelijke geschillen die hieruit na voltooiing van de deltawerken aan de orde kunnen komen, zonder moeilijkheden zullen verlopen. In 't algemeen zijn bij nieuwe grensbepalingen diepte- of hoogtelijnen als grens niet aan te bevelen.

In fig. 24 zijn de grenzen van geheel Noord-Beveland aangegeven. De totale oppervlakte binnen deze grenzen bedraagt ca 13400 ha. Voor een onderverdeling hiervan zie § 5 van dit hoofdstuk. In dezelfde figuur zijn tevens de sectiegrenzen getekend zoals deze bij het Kadaster bekend zijn. De sectiegrenzen vallen veelal samen met de administratieve poldergrenzen of bij de grotere polders voor een deel met de vroegere of nog bestaande ambachtsgrenzen.

* * *

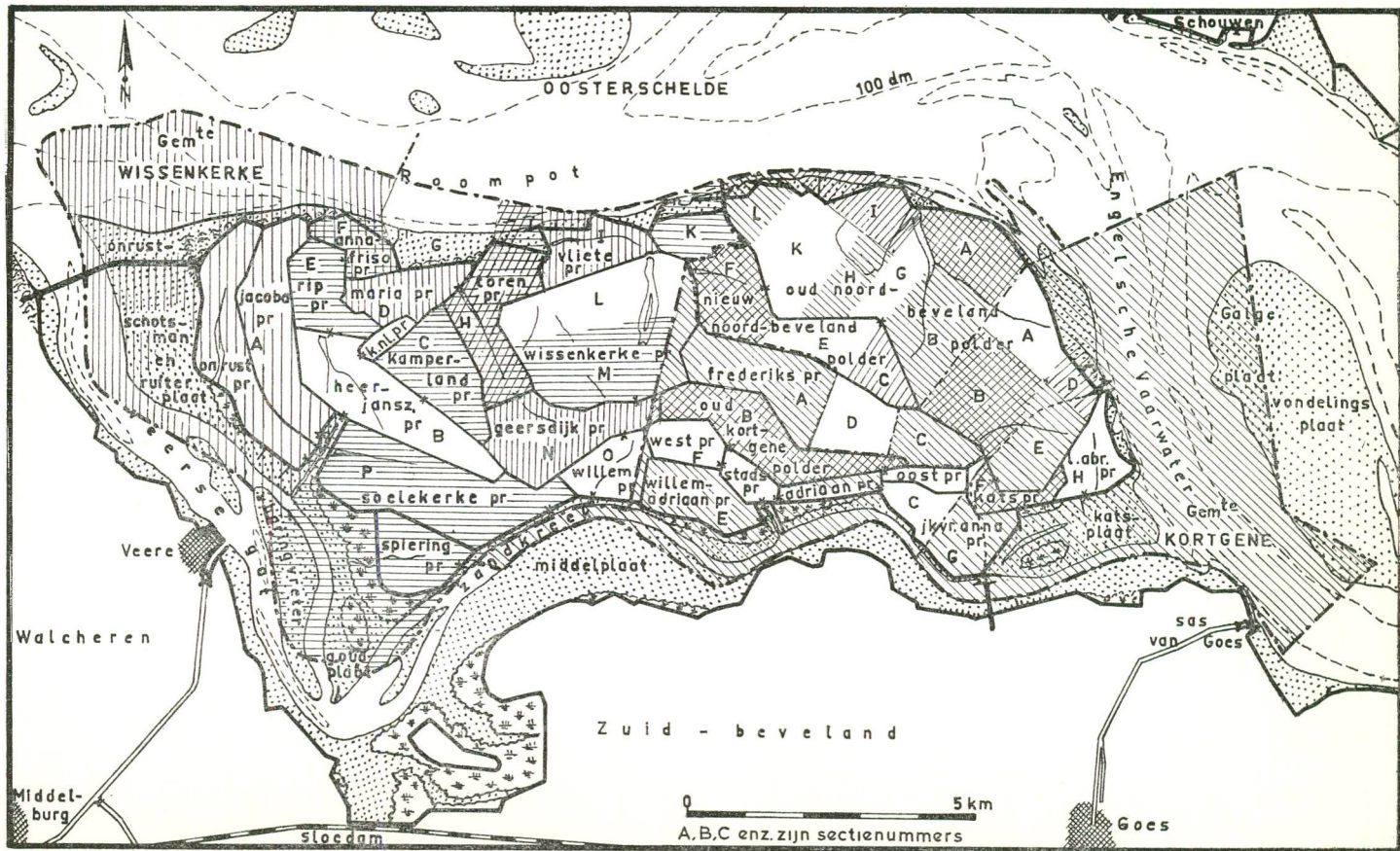

fig. 24. Noord-Beveland met gemeentegrenzen en sectiegrenzen.

- - - is gemeentegrens.

§ 3. GEMEENTE- EN AMBACHTSWAPENS.

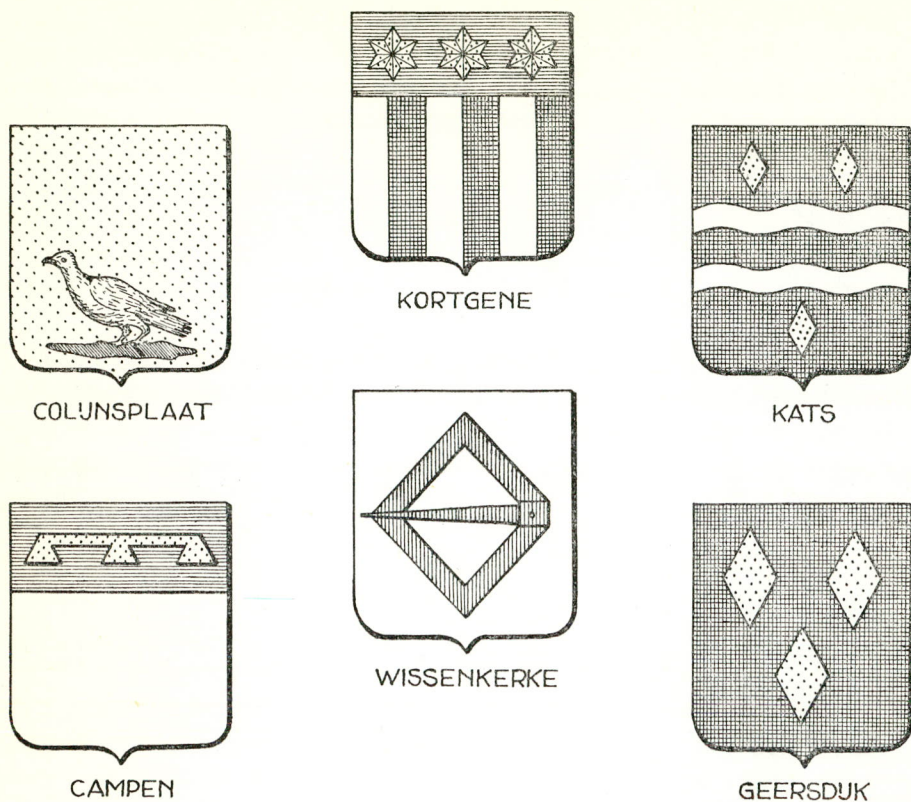

fig. 25. Enkele gemeente- en ambachtswapens van Noord-Beveland.

De gemeente Kortgene heeft het wapen van de vroegere stad en heerlijkheid. Zij werd door de Hoge Raad van Adel op 31 juli 1817 in het gebruik van dit wapen bevestigd. De omschrijving van het wapen luidt volgens Sierksma in zijn werkje over de gemeentewapens van Nederland: bepaald van 6 stukken zilver en zwart, met een schildhoofd van blauw, beladen met 3 gouden zespuntige sterren. Sierksma voegt hieraan toe: „Opmerkelijk is de notitie in de officiële registers: „vervallen 1 april 1941”. Eigenlijk voert dus Kortgene geen wapen (meer)”. Zo opmerkelijk is dit ook weer niet, want in 1941 werden bij Kortgene de gemeenten Colijnsplaat en Kats gevoegd. De nieuwe gemeente Kortgene heeft getracht een wapen te formeren waarin de wapens van de drie oude gemeenten werden gehandhaafd. Dit werd evenwel niet goedgekeurd. Besloten werd toen het oude wapen van Kortgene te handhaven waartegen geen bezwaar bestond.

De omschrijving van het oude wapen van Colijnsplaat, in het gebruik waarvan de gemeente eveneens op 31 juli 1817 werd bevestigd is: van goud beladen met een patrijs in zijn natuurlijke kleur staande op een terras van sinopel. De gemeente schreef in 1816 aan de Hoge Raad van Adel dat het wapen van oudsher en nog gevoerd werd. Over de wapenkunde en vooral over de overheidsheraldiek, om met Sierksma te spreken, iets te zeggen is een hachelijke zaak, maar met het wapen van Colijnsplaat geloven wij te doen te hebben met een sprekend wapen. Met een vogel op een schor is toch de Colijnsplaat goed gekarakteriseerd. Het wapen kan nog niet zo oud geweest zijn, want de Colijnsplaat werd eerst in 1598 bij Noord-Beveland ingedijkt. Kortgene kon in 1815 niet anders meedelen dat het wapen van oude oorsprong was en op het eerste blad van de wapenkaart in de Kroniek van Smallegange stond afgebeeld. Kats is nooit officieel in het gebruik van haar wapen bevestigd geweest. Het was het wapen van het adellijke Zeeuwse geslacht van Cats, een geslacht dat van oudsher in het bezit is geweest van de heerlijkheid, waaraan het zijn naam ontleende. Steeds vererfde deze heerlijkheid in de genoemde familie totdat zij bij testament van de ambassadeur in Spanje, jhr. Willem Maurits van Cats (overl. 19 december 1743), de laatste mannelijke telg, overging op een naamgenoot van Cats.⁵³⁾

Ook Wissenkerke voert het wapen van de oude heerlijkheid, daarin bevestigd op 6 september 1853. Onder de genealogie van het geslacht „Wissekercke” in de kroniek van Smallegange vinden we de omschrijving van het wapen dat door het geslacht gevoerd werd en de gemeente thans nog heeft: een vierhoekige (ruitvormige) gesp van keel in een zilver veld. Volgens Sierksma wordt de gesp beschouwd als symbool voor de samenbundeling der verschillende woonkernen in dit gebied. Dit is typisch een opvatting van onze tijd. In de heraldiek wordt de gesp als een embleem van vastheid gezien. Vastheid als zinnebeeld voor het geslacht van Wissenkerke heeft wel een bijzondere schrijnende kant. In de „tweede steenrolle”⁵⁴⁾ — register ter Rekenkamer van Zeeland — van de eerste helft van de 17e eeuw, werd een partij ambacht in Geersdijk en Wissenkerke van Antonis, Jeronimus en Jan van Wissenkerke op hun broer Gillis verheven. Laatstgenoemde verkreeg door koop in 1608 nog een aandeel afkomstig van de abt van Middelburg. Het totaal van de ambachtspartie van Gillis bedroeg een kleine 1400 gemeten. Dat het ambacht Geersdijk en Wissenkerke toen nog onder water lag, doet niets af van het feit dat de ambachtsheren „claims” op de geïnundeerde gebieden wilden houden, die bij eventuele inpoldering waarde konden krijgen. Het was jhr. Gillis van Wissenkerke, rooms-katholiek gebleven, die gegriefd over de behandeling van de ambachtsheren door de rege-

lingen van 1624 en 1625, met Spaanse hulp een ommekeer zocht te bewerken. Bij de expeditie van 1631 vond hij de dood in de slag op het Slaak.⁵⁵) Grondbezittingen en heerlijkheden in Zeeland werden door de Staten, die hem als landverrader beschouwden, verbeurd verklaard. Dit betekende het einde van het aanzien en de macht in Zeeland van het vroeger aanzienlijke geslacht Wissenkerke. De wapens van Campen en Geersdijk zijn opgenomen als symbolen van de voornaamste woonkernen, na het dorp Wissenkerke zelf, op het grondgebied van deze gemeente.

Tegenover de titelpagina is het wapen van het waterschap Noord-Beveland afgebeeld, ontworpen door de gezworene van het waterschap C. P. Zuijdweg te Kats en goedgekeurd door de Hoge Raad van Adel te 's Gravenhage bij K.B. van 1 februari 1960, nr 10. Het nieuwe wapen heeft onderdelen van eerder genoemde wapens in zich verenigd. De beschrijving luidt: „In azuur twee versmalde golvende dwarsbalken van zilver, van boven vergezeld van een groot uitgetande dwarsbalk van goud, de vier tanden opwaarts gericht, in het schildhoofd drie zespuntige zilveren sterren naast elkander geplaatst en van onderen vergezeld rechts van een ruitvormige zilveren gesp, de tong naar rechts gewend en links van een zilveren patrijs. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paalen”.

Als de plaats waar het nieuwe waterschap gezeteld is, wordt Kortgene in dit wapen gesymboliseerd door de drie zespuntige zilveren sterren uit het wapen van deze gemeente. De viervoudig getande balk stelt de vier districten van het waterschap voor. De gesp geeft het symbool voor Wissenkerke, terwijl de zilveren patrijs de voormalige gemeente Colijnsplaat verzinnebeeld. We hebben gezien dat de symbolen voortspruiten uit de wapens van de voormalige ambachtsheerlijkheden. De golvende lijnen herinneren aan de voortdurende bedreiging van het water. De ontwerper had het wapen nog voorzien van een Latijnse spreuk er op neerkomend dat samenbundeling van krachten sterker maakt. Daar in het algemeen geen spreuken op wapens worden toegelaten, is ook deze spreuk vervallen.

In de wapenkunde komen o.m. als kleuren en arceringen voor:

- goud is geel : stippeltjes
- zilver is wit : blanco
- keel is rood : verticale lijnen
- azuur is blauw : horizontale lijnen
- sinopel is groen: schuine lijnen
- sabel is zwart : horizontaal en verticaal gekruiste lijnen

Men vergete niet dat rechts en links in de heraldiek juist tegenover-

gesteld zijn aan de linker- en rechterhand van de beschouwer. In fig. 25 worden de wapens voorgesteld van de tegenwoordige gemeenten Kortgene en Wissenkerke en van de gemeenten (tot 1941) Kats en Colijnsplaat alsmede van de vroegere ambachten Campen en Geersdijk.

* * *

§ 4. STELBERGEN, DORPEN, BOERDERIJEN, MOLENS, ENZ.

De schippers die in de periode 1532-1598 langs het Katse Rak, het Faal en de Zuidvliet voeren, zagen van het ondergelopen Noord-Beveland de resten van gebouwen als kerktorens en boerderijen boven het water uitsteken. De torens van Kortgene en Wissenkerke zullen zeker als bakens dienst hebben gedaan. Toen de schorren hoger opwiesen veranderde het beeld in zoverre dat op de oude woonkernen heuvels of stellen werden opgeworpen, die als schuilplaats dienst konden doen voor herders (stellemannen of stellenaars) en hun schapen. Op de kaart van 1597 (fig. 2, p. 33) wordt een deel van deze stellen met de gebouwen weergegeven, in de nabijheid waarvan we ook de vaten (drinkplaatsen) vinden, die men met een omwalling tegen het water beschermde.⁵⁶⁾

Stelbergen

Het lag voor de hand dat men deze stelbergen bouwde op plaatsen waar nog restanten van vroegere bewoning aanwezig waren, b.v. in de vorm van hoogten of hooggelegen terreinen (op de bodemkaart van de Stichting voor Bodemkartering als oude vegetatievlakken aangegeven) en waar mogelijk zelfs nog een oude vate aanwezig was. Men zocht dus als het ware naar de plaatsen waar reeds enig „comfort” was. Een voorbeeld van deze voor ons gevoel zeer primitieve bewoning, kan men in Zeeland momenteel nog vinden op de schorren van Saaftinge in Oost Zeeuwsch-Vlaanderen.

In het eerste hoofdstuk hebben we al een aantal stellen genoemd. Rest ons nog de vermelding van de volgende stelbergen. De stelle van 's Gravenhoek komt al voor in de periode van het „drijvende” Noord-Beveland. Deze werd binnengedijkt in de noordwesthoek van de Nieuw Noord-Bevelandpolder in 1616. Het was het beginpunt van de opmetingswerkzaamheden in 1619 en 1620. In de (oud) 's Gravenhoekpolder lag ook een stelle, die we vinden op de Visscherkaart in de Laye Plaet Polder. Op dezelfde kaart treffen we in de Kamperlandpolder (1658) de „Kampelantse Stelle” aan, waarvan het overblijfsel terug te vinden is bij de hofstede Hooge Hoeve. Deze boerderij wordt al in 1734 vermeld.⁵⁷⁾ Verder kwam nog een stelberg midden in de Jacobapolder voor.

Ten noorden van de Wissenkerkepolder (1652) had op de schorren

van Vliete, Sent Andriese zijn domicilie („wonende alhier op de stelle genaemt de Vliet”). Deze Vlietestelle is terug te vinden bij de hofstede „Keihoochte” in de Vlietepolder. Hier was ook een oude woonkern in het Noord-Beveland vóór 1530.

Blijkens het verkleinwoord zal het „Stelleken” (Visscherkaart) in de Katspolder niet groot geweest zijn, in tegenstelling tot die op de Katsplaat. In een publicatie van 1693 wordt de „Stelle, groot tusschen de 6 à 700 gemeten begroesde schorren genaemt de Catze-plate” in pacht uitgegeven. Hier wordt dus de gehele plaat als stelle aangeduid. Het betrof hier een opwas, dus „rijks”domein, m.a.w. de verpachting ging uit van de rentmeester-generaal van de grafelijke domeinen ten overstaan van afgevaardigden uit het college van Gecommitteerde Raden. Men kondigt aan op 19 februari 1693 „Openbaerlijk aen de meest-biedende sullen presenteren te verpachten de stelle ende schorren genaemt de Catze-plate, gelegen oost van Catz, noort af van 't Nieuwe Diep, west van 't Schelt, omtrent de 6 à 700 gemeten begroesde schorren, daerop dat leggen twee suffisante stelle-vaten, beyde voorsien met soet water, staende op d'eene stelle-vate een huys en schuerken voor den stellenaer om in te wonen, daerin een koetse, spinde, keldertje, regenback en backoven, tot nu in pachte gebruyckt by d'Heer Levinus van Vryberge, heer van Nieuwlande, om by de pachters te komen op 't gebruyck aenstaende half Maerte deses jaers 1693”.⁵⁸) Deze Catsche of Catteplaat, tot welker verkoop de Staten op 15 december 1704 besloten, werd in 1708 bedijkt en Oost-Beveland genoemd. In 1809 werd de polder door de bedijking van de Wilhelminapolder aan Zuid-Beveland vastgehecht. Door mondelinge overlevering is nog bekend dat paarden uit de Oost-Bevelandpolder door de Zandkreek werden geleid om deze te Kats te laten beslaan.

Zoals wij in de laatste paragraaf van het eerste hoofdstuk hebben uiteengezet, werd het areaal aan schorren door nieuwe bedijkingen voortdurend kleiner. Dientengevolge komen in de vorige eeuw op Noord-Beveland slechts enkele stellen meer voor. Te Kats houdt men nog de herinnering aan het „bergje” op de schorren, dat er ongeveer een halve eeuw geleden nog lag, waarschijnlijk de laatste van de stelbergen die het voormalige eiland rijk was.

Dorpen.

Colijnsplaat

Kan men dus in zekere zin al van een bewoning spreken vóór de inpoldering, eerst na de bedijking van de Oud Noord-Bevelandpolder is sprake van een geregelde bewoning. Het eerste dorp dat ontstond was Colijnsplaat, gesticht op de mede binnengedijkte „Colinsplate”. De op-

bouw van dit nieuwe dorp werd met élan aangepakt. De bedijking van de Oud Noord-Bevelandpolder was nauwelijks een maand gereed, of 8 augustus 1598 werden de voorwaarden vastgesteld, waarop men de erven „tot eenen rechten erffchijnse” uitgaf. Met zeker recht kunnen deze voorwaarden tevens doorgaan voor een bouwverordening, want in het eerste artikel wordt gezegd, dat zij die een erf „te chijnse” nemen, gehouden zullen zijn binnen twee jaar daarop te timmeren „tamelijcke bequame woonhuysinghe met steenen muiren off ten minsten vooren ende achter eenen steenen gevel met steenen schouwen ende hart dack tot sulcker weerde als elck op zijn partie beloven sal”. Voor het huis moet een pad van „clinckaertsteen” ter lengte van ieders erf, naar de straat afwaterend, gelegd worden t.w. zes voet breed in de brede straat (Voorstraat) en vier voet in de andere straten. Samen werden 120 erven uitgegeven, die later „gesplis ende gesmaldeelt” zijn met een oppervlak van ruim 17 gemeten.

Cornelis Pieterss. Lodder was de man, die de greppels (kielspitten) of erfscheidingen aanlegde, nadat de landmeters deze hadden „affgesteken ende affgeteykent”. Op 23 augustus 1598 werd „den minstdoende” aanbesteed een opril te maken binnendijs in het dorp. Verder vulden twee arbeiders de kreek op, die „deur den wech in den dorp op Colijnsplate” liep. Aanbesteed werd nog op 7 maart 1599 het graven van een gracht rondom het kerkhof: „d’aerde daeruuyt commende” werd gebruikt voor de brede straat „naerdat de creken in adere straten gevolt zullen zijn”.⁵⁹⁾

Wat het bestuur van het dorp betreft: de taak van de dijkgraaf en gezwoenen, die „’t officie van Schoutet ende Schepenen” waarnamen, „ter tijt toe daerinnen anders voorsien sal worden”, was afgelopen. Een eigen college werd gevormd, waarbij de schout Hans Moens een maaltijd aanrichtte voor de pas benoemde schepenen van Colijnsplaat in het najaar van 1598. De kosten voor deze maaltijd ad dertig schellingen brengt hij in rekening aan de heren van de raad van Hohenlohe. Bij akte van 6 april 1599 benoemde Hohenlohe de dijkgraaf Marinus Werckendet tot schout van Colijnsplaat en Noord-Beveland.

Uit gegevens van het jaar 1599 kunnen we opmaken dat Colijnsplaat spoedig aantrekkelijk was als woonplaats. In dat jaar namelijk werd de hervormde gemeente geïnstitueerd met als eerste predikant Eduardus Adriaansz. Boom, die de kerk diende tot 1625. Het herenhuis, waarin het opzicht over de bedijking was gevestigd geweest en in 1599 aan Hohenlohe werd geschonken, diende tot kerk en school. Het kerkgebouw, dat ca 1618 werd verbouwd en vergroot, kreeg in 1769 zijn tegenwoordig aanzien, een eenvoudig rechthoekig bakstenen gebouw van vijf traveeën met hiernaast staande toren, gepleisterd, met eenvoudig

poortje. Op uitbreiding van de bevolking werd gerekend blijkens de aanstelling van een „vroetwijff”. Hoewel in 1602 besloten werd de kerk van Colijnsplaat te voegen onder de classis Walcheren, was de nieuwe polder geheel op Zierikzee georiënteerd. In 1599 werd reeds een vaste veerdienst op Zierikzee ingesteld. Op 13 augustus 1600 werd door deze stad besloten „de Noord-Bevelandsche korenmarkt te ordonneren aan de Zuidzijde bij de Nieuwe Brug”.⁶⁰) In de herfst van het slag-bij-Nieuwpoortjaar kregen de straten een plaveisel. Zij werden verhoogd tot een „generaal peyl daermen den steenpat soude leggen”. Van schippers uit Willemstad werd „clinc kertsteen” gekocht nodig voor een voetpad in de straten. Aan een schipper uit Goes besteedde men het halen van „cassijsteen”, die te Kortgene onder slik en water vandaan gehaald werd om daarmee een steenpad aan te leggen „over wederzijden van de breede strate jegen de cruysstraten daer de wagens moeten overrijden ter breette van een roede”.

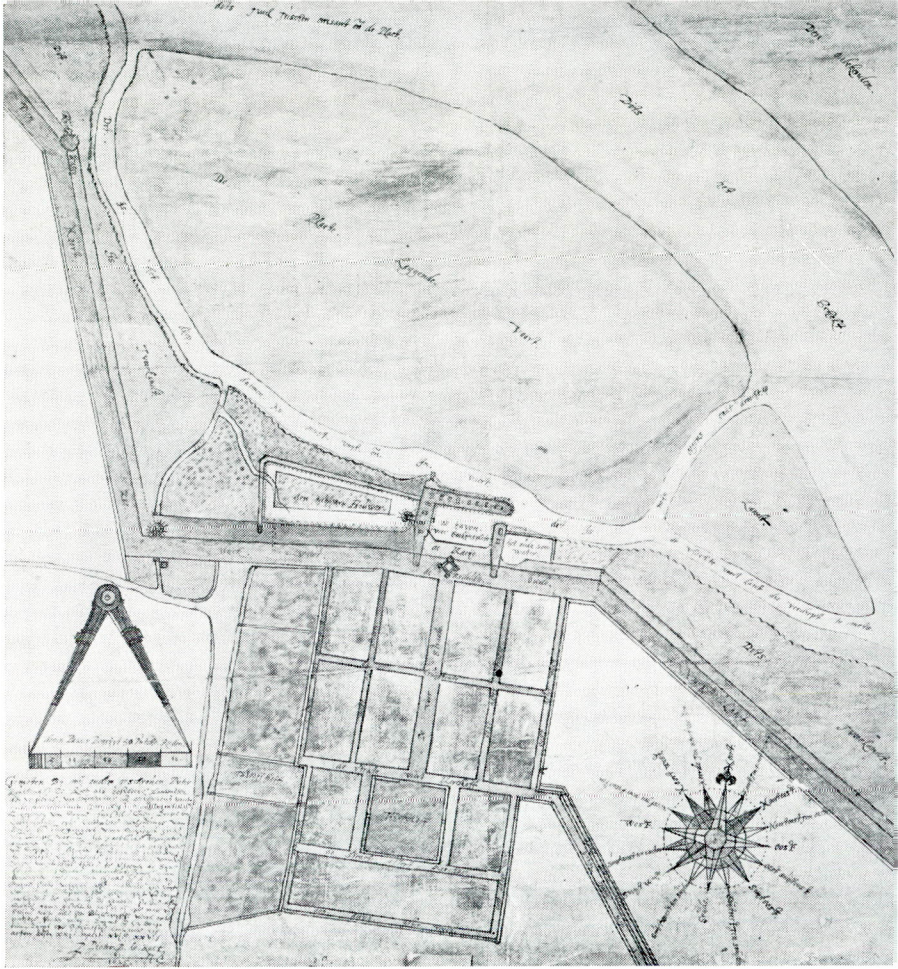
Een toenemende bevolking kan het niet stellen zonder rechtsregels waarom in 1601 een ordonnantie werd vastgesteld „waernaer de inwoonders van denselven lande (Colijnsplaat en Noord-Beveland) hun sullen hebben te reguleren”. De ordonnantie betreft de rechtspraak, maten en gewichten, inslaan van wijnen en bieren, tappen, zondagsrust, het meren van de schepen, hygiëne (krengen moesten buitendijks begraven worden of bij eb in 't water geworpen). Niemand mocht op straat „metten bol werpen ofte bal slaen”. Elke zaterdag moest men de straat voor zijn huis en erf schoonmaken. Bepalingen voor de veiligheid o.a. tegen brandgevaar: alle inwoners behoorden voorzien te zijn van een ladder van bepaalde afmeting en leren brandemmer. Deze greep uit de bepalingen en de overige gegevens geven toch al enigszins een beeld, dat we hier met een vrij belangrijke nederzetting te maken hebben.

Ook om andere reden is uitvoerigheid gewettigd. Wat opvalt bij deze bedijking is, dat het grondplan voor het nieuwe dorp Colijnsplaat reeds direct is opgemaakt. Er is een plattegrond van 1625 (fig. 26, p. 98) waarop we kunnen zien hoe rationeel Colijnsplaat is aangelegd. Vierkante bouwblokken en rechte straten met namen die van weinig fantasie getuigen: Voorstraat, Kruisstraat, West Achter- en Oost Achterstraat, etc. Wij zien in heel deze „moderne” aanleg de geest van de tijd. De tijd van passer en lineaal, het strakke geometrische patroon. De wiskunde vond vele beoefenaars, waarvan wij de „erflater van onze beschaving” Simon Stevin wel mogen noemen. Van de Voorstraat te Colijnsplaat, uitlopend op de kerk, wordt thans de rechtlijnigheid verzacht door de rijen bomen aan weerszijden van de straat. De plaats van het dorp, aan het water, is goed gekozen. Zoals hierna in § 13 wordt vermeld, werd direct begonnen met de aanleg van de haven, die in korte tijd een aantal

Alg. Rijksarchief, nr 2807.

fig. 26. Plattegrond van Colijnsplaat in 1625.

fig. 28. Voorstraat te Colijnsplaat in 1960.

fig. 27. Luchtfoto van Colijnsplaat in 1957.

(Foto K.L.M. Aerocarto N.V.)

fig. 31. Voorstraat te Kortgene met Ned. Herv. Kerk. De toren is om de toren van vóór 1530 heengeboud.

fig. 30. Ned. Herv. Kerk uit 1660, te Kats.

fig. 29. Toren (1769) van de Ned. Herv. Kerk te Colijnsplaat.

fig. 34. Inrijhek van de boerderij „Kogelhof” in de Jacobapolder.

— herinnering aan de Franse tijd —

fig. 35. Inrijhek van de boerderij „Hooge Hoeve” in de Kamperlandpolder.

schippers heeft aangetrokken. Alleen al uit het feit dat kort na 1600 zich een zeventiental schippers van Colijnsplaat wendde tot de raadsheeren van Hohenlohe met klachten over de haven, bewijst de aantrekkingskracht van deze plaats. Een luchtfoto in fig. 27, p. 99, door de K.L.M. opgenomen in 1957, bewijst dat Colijnsplaat tot in onze tijd, ondanks enige uitbreidingen, zijn karakteristieke vorm van het begin van de gouden eeuw heeft behouden.

Fig. 28, p. 98, laat ons de tegenwoordig fraai beplante Voorstraat van Colijnsplaat zien in noordelijke richting, terwijl fig. 29, p. 100, een afbeelding geeft van de toren van Ned. Hervormde kerk uit 1769.

Colijnsplaat is niet het enige dorp met een typische aanleg kenmerkend in het Zeeland van de zeventiende eeuw. Een fraai voorbeeld is Borssele in de gelijknamige polder die in 1616 werd bedijkt, gelegen in de zak van Zuid-Beveland. Hier wordt men getroffen door het grote open plein, waaromheen een singel is gelegen door vier straten met het plein verbonden. Hoe geometrisch alles is gecomponeerd heeft 't Hooft voor ons berekend.⁶¹⁾

Voor wij de andere woonkernen op Noord-Beveland behandelen, willen wij nog even illustreren hoe lastig de verbindingen met overig Nederland destijds waren. Het liep tegen het midden van de zeventiende eeuw en de magistraat van Colijnsplaat kon de schoolmeester en voorzanger Zacharias Wolgaert niet meer het salaris geven dat hij tot die tijd genoten had „dewijle de plaetse seer ten achteren was”. Waarom Colijnsplaat achteruitgegaan was, kunnen wij niet zeggen; misschien speelden de havenaccomodatatie en het betrekkelijk geringe oppervlak van het achterland een rol.

Voor een nieuwe onderwijzer en voorzanger was de toestemming nodig van de prins van Oranje, de ambachtsheer, of althans van zijn raadsheren. „Opdat men de sware costen in het trecken nae den Hage soude mogen ontgaen”, ging een deputatie naar Middelburg om aan 's prinsen vertegenwoordiger in Zeeland, De Knuyt, die op het punt stond naar Munster te vertrekken voor de vredesonderhandelingen, toestemming te vragen „tot een andere beroepinge voort te gaen”.⁶²⁾ De Knuyt gaf zijn toestemming en in 1646 werd met eenparigheid van stemmen tot schoolmeester, voorzanger en koster Pieter Iemands 't Hooft, schoolmeester te Middelburg, gekozen. Had men De Knuyt niet meer aangetroffen, dan was een reis naar Den Haag noodzakelijk geweest, een reis die behalve veel moeite ook nog heel wat kosten met zich bracht.

Het is of men met Kats, aan het zuidoende van de Oud Noord-Bevelandpolder niet gerekend heeft op een sterke uitbreiding. Het dorp ontwikkelde zich maar langzaam. In 1609 vindt men er 7 huisjes met

Kats

9 „keetkens”, terwijl in de omtrek 11 hoeven en 3 arbeidershuisjes staan. Op de kaart van Noord-Beveland door Pieter Gillissen van 1629 staan in het dorp Cats een kleine 20 huizen getekend met een molen.⁶³⁾ Ondanks deze trage ontwikkeling ziet men ook hier de grondtrekken van het Zeeuwse bedijkingsdorp van de gouden eeuw, met een Voorstraat beginnend bij de oprit van de vroegere haven en uitlopend op de kerk van 1660 (fig. 30, p. 100).

Wissenkerke

De tweede belangrijke woonkern ontstond in de Wissenkerkepolder van 1652. Op een kaart van de nieuwe polder van hetzelfde jaar is het grondplan van het gelijknamige dorp reeds aangegeven, zoals het thans, afgezien van de uitbreidingen, nog is. Ver van benepen is ook hier de Voorstraat, maar de kerk is hier niet aan het einde gebouwd maar halverwege deze straat. Het dorp kreeg zijn haven ten noorden hiervan langs de westelijke dijk van de latere Vlietepolder. Bij het bedijken van de Torenpolder viel zij binnen deze polder. Wanneer wij evenwel een luchtfoto van Wissenkerke vergelijken met een van Colijnsplaat, bemerken wij dat het eerste dorp iets onvolledigs vertoont. De uitleg is niet zo evenwichtig toegepast en vergeleken met Colijnsplaat betekent het beslist achteruitgang. Het grondplan van Schoondijke in West Zeeuwsch-Vlaanderen uit dezelfde tijd (1652) vertoont veel meer het geometrische patroon aan het kruispunt van wegen. En om nog een voorbeeld uit dezelfde tijd te noemen: Sint-Philipsland. Dit dorp vertoonde in zijn grondplan alle mogelijkheden uitbreidingen evenwichtig op te vangen.

De bevolking van Wissenkerke nam gestadig toe, zich veilig gevoelend achter de nieuwe dijken. Tot 1658 hebben dijkgraaf en gezwoorenen bestuur en rechtspraak over de nieuwe polder uitgeoefend, toen werden zij vervangen door een college van schout en schepenen. Spoedig deed de behoefte zich gevoelen een eigen kerk en predikant te hebben. Ook de zondagse gang naar Colijnsplaat was wel wat ver, die vooral in de winter bezwaren opleverde. In 1661 werd hier als eerste predikant Johannes Lievens beroepen. Aan de diensten in een schuur kwam een einde door de bouw van de kerk kort na 1670. De vestiging van een kerk te Wissenkerke zal voor de bewoners van de in 1658 bedijkte Kamperlandpolder — een in „zee” gelegen eilandje — een verademing betekend hebben. Het gaan naar Colijnsplaat was voor deze mensen een moeitevolle tocht. De huidige kerk is van 1827.

Geersdijk

Toen in 1668 de Geersdijkpolder werd bedijkt, was tevens de grondslag gelegd voor het dorpje van deze naam. Op een kaart⁶⁴⁾ van de in 1771 bedijkte Willempolder, waarbinnen de haven van Geersdijk viel,

komt het grondplan van het dorp voor. In de polder werd een vierkant uitgespaard. Op het plein in het midden staan op de kaart rijen bomen, met daaromheen aan twee zijden enkele aaneengesloten blokken huizen. Hier wordt het bewijs geleverd, dat op een grotere ontwikkeling is gerekend.

Als laatste nederzetting in het 17e eeuwse Noord-Beveland moet Kortgene genoemd worden. Met dit vroegere stadje heeft een omgekeerde ontwikkeling plaats gehad. Hier was de kerk, althans de toren, gegeven, een overblijfsel van vóór de vloed van 1530 en 1532 — het enige op Noord-Beveland. „Toen de hooge schorren in (moet zijn: na) 1681 weder werden bedijkt, omgaf men den ouden toren met meer muurwerk en werd daaromheen de kerk gebouwd”, aldus Nagtglas.⁶⁵) Het is dan ook het beginpunt van de ruim aangelegde Voorstraat. Wie de toren van Kortgene beklimt, kan de overblijfselen van de oude toren nog goed nagaan. De maten van dit „verpakte” middeleeuwse monument zijn 4 x 4 m binnenwerks met muren van ruim 1 m dikte. De ingang was aan de westzijde. Uitbreiding, herstel en vernieuwing van toren en kerk hadden plaats in 1754. Een gedenkplaat houdt hieraan de herinnering levend. Volgens de Voorlopige Monumentenlijst is het koor in 1754 (?) afgebroken en het schip aan de oostzijde recht gesloten.

Door de Staten van Zeeland werd voor de toren van het weer herrezen Kortgene een 900 kg zware klok geschonken, „Suzanne” gedoopt. Deze klok werd in 1661 gegoten door Leonard Herve, met Frans opschrift in kapitale letters, alsmede een kruis met twee figuren en St. Franciscusbeeld. Volgens de mening van Heijstek te Kortgene schijnt deze klok op bijzondere wijze in 1674 tijdens de oorlog met Frankrijk van het eilandje Noirmoutier, behorende tot de Vendée, naar Zeeland verhuisd te zijn. (Aan de korte bezetting van dit eiland door de Nederlanders zou het liedje „Après de ma blonde” herinneren.) Na in 1942 door de bezetter weggesleept per schip en met vele andere Zeeuwse klokken op de bodem van het IJsselmeer te zijn terechtgekomen, werden de klokken na de bevrijding op het droge gebracht. Thans hangt deze historische klok weer in de toren van Kortgene. Een afbeelding van toren en kerk vindt men in fig. 31, p. 100, terwijl fig. 32, p. 110, een K.L.M. luchtopname weergeeft van Kortgene en omgeving in 1954.

Hoewel wat de rechten betreft de oude stedelijke luister van dit smalstadje werd hersteld, wat aanzicht betreft heeft het geen stedelijke allure teruggekregen. In de eerste jaren van de 19e eeuw werd zelfs een moment de zelfstandigheid van Kortgene bedreigd ten gunste van Wissenkerke. Toen gaf het hoog op van de gunstige ligging en van de voorrechten waarmee „onze stad sints zo lange en als nog” was be-

gunstigd. Volgens de opgave van eind 1795 telde het eiland 3185 zielen, waarvan Kortgene 558, Kats 240, Colijnsplaat 1221, Wissenkerke en Geersdijk 1066, Kampensnieuwland 62 en 's Gravenhoek 38. De laatste twee gehuchten hebben, zoals we reeds in § 2 van dit hoofdstuk vermeldden, tijdens de Franse tijd een afzonderlijke gemeentelijke status gehad.

Kamperland

Het jongste dorp van Noord-Beveland is Kamperland en herinnert aan de vroegere plaats Campen in deze buurt. Voor 1530 was hier reeds een overzetveer naar Veere. Ten tijde van de wording van het nieuwe Noord-Beveland moet hier nog het Camperhoofd gelegen hebben, in de nabijheid van het oude Campen. Toen men in 1699 de Heer Janszpolder had bedijkt, werd al spoedig het oude veer in ere hersteld. Hiermee in verband staat de weg die dwars door de nieuwe polder werd aangelegd.

Het is waarschijnlijk geen toeval dat de richting daarvan gekozen is evenwijdig aan de grens tussen de ambachtsheerlijkheden Soelekerke en Oud Kampen. In de tweede helft van de 18e eeuw ging men langs de Veerweg bouwen. Als er nog enigszins van een woonkern gesproken kan worden, dan hebben wij die te zoeken rond de haven. Van Kamperland kan men allermint van een planmatige opzet spreken. Toen in de vorige eeuw de Veerweg aan beide zijden werd volgebouwd, gebeurde dit zonder systeem. Naar gelang van de behoefte ontstonden enkele zijstraten. Kamperland is dan ook het enige polderdorp zonder de planmatige opzet die de andere polderdorpen op Noord-Beveland kenmerkt en waarvan Colijnsplaat wel het mooiste voorbeeld is. In de vorige eeuw is echter het oorspronkelijke karakter van de polderdorpen vervaagd door de onoordeelkundige lintbebouwing, een euvel dat zich in onze eeuw heeft voortgezet. Het ware te wensen, voor zover mogelijk, dat bij nieuwe uitbreidingen met het planmatig karakter van de dorpen rekening wordt gehouden.

Een afgesloten eilandgemeenschap heeft lang zijn landelijke rust kunnen handhaven. Waarmee bepaald niet gezegd wil worden, dat er van de eilandbewoners geen initiatieven zijn uitgegaan om het isolement te doorbreken. In hoofdstuk IV komen we hierop terug. Thans willen wij nog een voorbeeld geven welke rust een kleine dorpsgemeenschap ongeveer een halve eeuw geleden deelachtig was, een rust waaraan men wellicht met een zeker heimwee kan terugdenken, maar een die onherroepelijk voorbij is. Het navolgend rijm, rond de eeuwwisseling gemaakt, door een der ingezetenen van het dorp Geersdijk, roept deze rustige sfeer een ogenblik terug. Een sfeer van: Hoe genoeglijk rolt het leven des gerusten dorp'ling voort:

GEERSDIJK.

Er ligt in 't klein Noord-Beveland,
een plaatsje op de Zuiderrand.
Dat bijna zonder onderscheid,
geheel leeft van de hand'arbeid.

Er woont een smid, die vroeg en laat,
steeds hamert en op 't aambeeld slaat.
Die 't werktuig maakt naar ieders hand,
wie 't ook gebruik in rang of stand.

Men heeft een wagenmakerij,
daar is ook nog vergunning bij.
De baas en meester in zijn werk
die werkt heel net en tevens sterk.

En dan baasleer die schoenen maakt,
bij donkre maan ook 't licht bewaakt,
die ons de haren knipt en scheert
geen mens wordt door hem afgeweerd.

Dan heeft men nog 't kleermakersvak,
't wordt uitgevoerd al met gemak.
De baas die ons de kleren maakt,
heeft nimmer nog zijn werk gestaakt.

Men heeft ook nog twee bakkerij's,
waar men, als ging het om een prijs,
den enen meer, dan anderen min,
maar 't geeft toch brood in het gezin.

Men heeft er slagers, ja zelfs twee,
voor varkens en voor ander vee.
Die voor ons slachten vlug en fijn,
als men er van gediend wil zijn.

Dan is er nog een herbergier,
die tapt ons sterke drank en bier.
Die daarbij ook nog winkel houdt,
en jaarlijks wat ajuin verbouwd.

Dan is er nog een ronselaar
in levende en dode waar.
Die wild opkoopt in ieder soort,
met alles wat daarbij behoort.

Dan zijn er ook nog andere lie'n
die ook nog wat te koop aanbie'n.
Bijvoorbeeld op de hoek van Bram,
of als men eens bij Dekker kwam.

Dan nog een vrouw die mosterd maalt,
waar bijna ieder bablaars haalt.
Ze vormen samen het geheel,
de neringdoenden die zijn veel.

Dan ligt er nog een boerderij
van J. Verhulst zo wat op zij,
waar velen van den arbeidsstand,
hun brood verdienen op het land.

En dan nog andere in de wijk,
't zij aan de weg of aan de dijk,
alwaar ons dorpje steeds van leeft
en zijn bestaan te danken heeft.

Men heeft een school tot nut van 't kind,
waaraan men ook een briefbus vindt.
Waarin de post, wanneer hij gaat,
toch altijd nog een oogje slaat.

En dan een kerk waarin Gods woord
steeds elken Zondag wordt gehoord.
Zo ziet ge dat hier alles is,
hetgeen een mens niet gaarne mist.

Nu raadt ge 't wel, welk plaatsje 't is,
waarvan de welvaart handwerk is.
Ik zeg het tegen arm en rijk,
't is het gehucht Geersdijk.

En wie dit leest, die vraagt gewis
wie van dit werk de schrijver is.
De schrijver woont hier ook in G.
zijn naam begint met eene P.

(P. L. Dees, ca 1900)

Bij de dorpen als woonkernen horen in wijde omgeving de boerderijen, in totaal een 140-tal. Het type boerderij dat we op Noord-Beveland aantreffen wordt in hoofdzaak tot het Zeeuwse type gerekend, met het woonhuis afzonderlijk van de schuur. Een tweetal boerderijen, 's Gravenhoek in de Nieuw Noord-Bevelandpolder en Panhof in de Oud Noord-Bevelandpolder bij Kats (fig. 170 en 169) zijn van het Franse type, een vierkant besloten ruimte, gevormd door stallen, schuur en woonhuis. Ze doen denken aan de kastelen uit vroeger tijden en herinneren aan Franse bezittingen op Noord-Beveland. Omstreeks 1922 is vrijwel alle Franse bezit in Hollandse handen overgegaan. Meerdere landeigenaren

Boerderijen

zijn woonachtig buiten het voormalige eiland en verpacht de landbouwbedrijven. In de Frederikspolder ligt ca 230 ha land met enkele hofsteden die eigendom zijn van het Kroondomein (fig. 171). Materieel gezien zijn het de laatste banden die het Oranjehuis aan Noord-Beveland bindt, banden die in het verleden sterk en machtig waren. Een schets van een der hoeven van Zijne Hoogheid wordt afgebeeld in fig. 33. Deze hoeve is in 1878 geïnduurd. Voor de ligging van de hiernagenoemde boerderijen moge worden verwezen naar de fig. 169 t/m 198 van hoofdstuk III.

De namen der boerderijen op Noord-Beveland spreken een eigen taal, dikwijls een taal van het vlakke polderlandschap, weergegeven in tal van optische benamingen: Molenzicht, Zeezicht, Weizicht, Veldzicht, Dijkzicht, Dorpszicht, Ruimzicht, Donkerzicht (door iemand met pessimistische inslag?), Land- en Zeezicht en Schoonzicht.

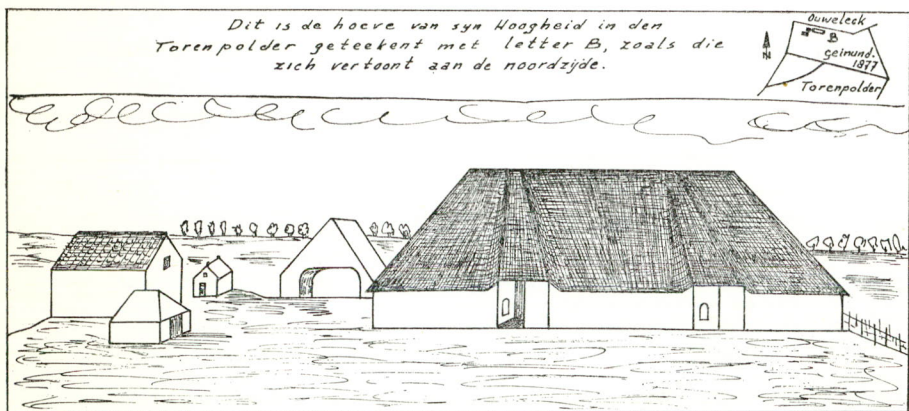

fig. 133. Boerderij in de N.W. hoek van de Torenspolder. Geïnduurd 24 nov. 1878. Alg. Rijksarchief, op kaart nr 2799.

Andere namen spreken van voorspoed en tevredenheid en gunstige ligging: Vredenhof en Vredenhoeve, Rusthoeve, Welgelegen, Schoonoord, Schoonzicht, Weltevreden, Buitenlust, Lommerrijk, Zeelucht; maar ook het boerenhuis heeft zijn kruis: Altijd Zorg, Nieuwe Zorg, Zeldenrust; zorgen die men wenst te ontvlieden: Zorgvliet en Sorgwijck. Sorgwijck was eens een buitenplaats, gesticht in 1775.

De ligging speelt ook een rol in deze namen: Hoekhof, Westhof, Oostende, Zuidvliet, Even Buiten, Middenhoeve, Groot Middenhof en Nieuw Erf.

De taal van de landbouw en het plantenrijk, soms ook dierenrijk, vinden we terug in: Landbouwlust, Landbouwzicht, Bouw- en Plantlust, Landlust, Bouwlust, De Korenbloem, De Korenschoof, Lindenhoeve, Klaverwijk, Palmhoeve, Hofwijk, Fruitland en Vogelhoeve.

Familiebanden, waarbij de vrouwennamen overheersen, worden vertolkt in: Anna Maria hoeve, Antoinettehoeve, Mariahoeve, Wilhelminahoeve, Catharina Maria hoeve en Willemhoeve.

Ten slotte hebben een aantal namen betrekking op de historie, hetzij wat de ligging betreft, hetzij naar vroegere heren, hetzij naar bepaalde voorvallen, zoals 's Gravenhoek, Hoge Weide, Koningsheim (naam van heerlijkheid vóór 1530), Hof van Borssele, Hof van Haamstede, Hof van Rotterdam (eigendom van de familie van Hoboken te Rotterdam), Hof Prins Frederik Hendrik, Hofstede De Knuijt, Keihoogte, Vlietenburg, Grutersoirt, Torenhoeve, Wijtvliet, Kamperhoeve, Oud-Campen, Campensnieuwland, Oosterstein, Bogaertschaar (Waterhoefje), Campvliet, Klein Campvliet, Calvliet, Prinsland, Gelderloze (naar een blok land van deze naam, ook Geldeloos), Panhof (naar een blok land van deze naam, niet naar het pannendak in tegenstelling met de boerenwoningen die nog met stro of riet gedekt waren; zie Van Wijk: Boerderijnamen), Hof Geersdijk, Groenestein en Hooge Hoeve.

Aan de naam Kogelhof is een herinnering uit de tijd van de Franse overheersing verbonden. Fig. 34, p. 100, geeft een afbeelding van het inrijhek van deze boerderij. Op elke dampaal zijn enkele kogels ingemetseld, kogels die naar het verhaal luidt daar terecht zijn gekomen door de beschieting van de Engelse vloot in 1813. Omstreeks 1940 zijn in de Onrustpolder — in de Franse tijd nog schorrengebied — bij het bewerken van het land een aantal kogels gevonden. De westelijke dijk van de Jacobapolder was in 1813 nog waterkerend. Vanaf deze zeedijk deed men in april 1814 de nog onder de bezetting zuchtende Walchenaren moedgevende berichten toekomen geschreven op een scherm met grote, door een verrekijker in Walcheren leesbare letters. De Noord-Bevelanders waren sinds vier maanden van het Franse juk bevrijd. Het verschijnen van de Engelse vloot in december 1813 was voldoende om Noord- en Zuid-Beveland voor de Fransen verloren te doen gaan. Wel zond generaal Gilly op 13 december een afdeling van 60 man naar Noord-Beveland, maar de Fransen werden door de Kamperlanders en verder uit de omgeving komende landlieden met alle mogelijke wapens als sabels, bijlen, zeisen en hooivorken ontvangen. Deze ongewone ontvangst kostte de vijand een aantal slachtoffers en 15 of 16 man die gevangen gemaakt werden.⁶⁶⁾ De rest spoedde zich terug en Noord-Beveland bleef bevrijd. Het inrijhek van de hofstede Hooge Hoeve — tussen Kamperland en Wissenkerke — afgebeeld in fig. 35, p. 100, geeft een herinnering aan deze tijd.

De naam van de hoeve Roompot kan betrekking hebben op de Romeinse tijd. Althans de kronieken maken melding van een Romeinse haven, „Romanorum Portus”. Op de Visscherkaart (fig. 14) wordt

vermeld: „Den Roompot een voornaem Casteel bij de Romeynen gebouwt pleegh alhier te leggen”. Gereconstrueerd op de tegenwoordige kaarten zou deze plaats ca 1,5 km noordelijk van de hofstede Roompot uit de meest noordelijke dijkshoek van de Jacobapolder in het vaarwater van dezelfde naam liggen. Schönfeld in zijn „Nederlandse waternamen” (1955) noemt het woord pot als synoniem van kolk, plas, gat, kreek. Zo is de Pluimpot identiek met het Gat van Scherpenisse (Tholen); de Roompot is een zeegat tussen Schouwen en Walcheren. Het Romanorum Portus kan naar het rijk der fabelen worden verwezen.

Dan blijven er nog namen over als Stadshuis en Stadwijk, waarbij we misschien aan het nabijgelegen stadje Kortgene moeten denken. Bij de verpachtingsvoorwaarden van „eene hofstede genaamd Stadwijk” met bijbehorende landen, van 1744 verklaart mr. Jan van Bueren, rentmeester van de domeinen van de prins van Oranje, verpacht te hebben aan Adriaen Leendertse Cortekine, de hoeve met land (122 gem. 150 roeden) voor 7 jaar, „waerover Godes Zegen werd affgebeden”, tegen een pachtssom per jaar van 10 gulden en 10 stuiver per gemet.⁶⁷⁾ De naam De Semi Rancourt — dezelfde hofstede wordt ook St. Maartensdijk genoemd — is onverklaarbaar. Geografische namen als Noord-Holland en Scherpenisse kunnen allerlei oorsprong hebben. Steenhove en Luchtenburg komen ook elders in Zeeland voor. *Inspice et cautus eris* (Let op en weest op uw hoede) is het devies van het Delftse studentencorps. Deze naam werd ook eens gegeven aan de Kamperhoeve.

Namen als Duinkerken, Kort Beraad, Niets van Dezen, Akamatz, Braambeek, die in de vorige eeuw nog voorkwamen, zijn thans verdwenen. Braambeek is vermoedelijk een verbastering van Bremkreek, de naam van een vroegere kreek. Laten we dit overzicht besluiten met de naam *Luctor et emergo*, een naam die wel geen nadere verklaring behoeft.

Koren- molens.

De gemeenschap der vroegere woonkernen was, vooral waar het eilandbewoners betrof, genoodzaakt zoveel mogelijk in eigen behoeften te voorzien. Dit gold vroeger zeker ten opzichte van de korenmolens, voor het malen van het graan, een eerste behoefte van de bevolking. Op het ogenblik vindt men op Noord-Beveland een zevental van de bijna 100 korenmolens die nog in de provincie Zeeland aanwezig zijn.

Noord-Beveland heeft zeer waarschijnlijk de primeur de oudste stenen grondmolen in Zeeland te bezitten, al gebiedt de eerlijkheid te vermelden dat deze op een oude kaart ook als standaardmolen voorkomt. Wij bedoelen de stenen grondmolen ten oosten van Colijnsplaat en opgeleverd in 1599, direct na de bedijking van de Oud Noord-Bevelandpolder. Toen was deze molen aanbesteed op de volgende voorwaarden: langs de buitenkanten 18 voet, wijd de buitenkant 12½ voet, hoog tussen de

fig. 36. Korenmolen te Colijnsplaat.
De oudste (?) stenen grond-
molen in Zeeland.

fig. 37. Korenmolen
te Kortgene.

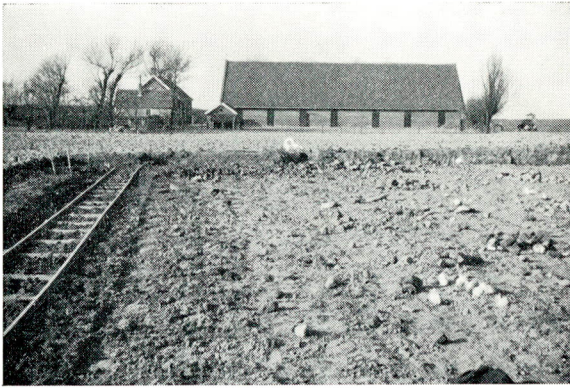

fig. 39. Hofstede „Keihooft”
in de Vlietepolder.
Egalisatiewerken 1959.

fig. 40. In 1959 opgegraven funderingen op de
plaats a van fig. 39.

fig. 38. Vroegere meestoof
te Geersdijk.

Voor fig. 32 (luchtfoto
Kortgene en omgeving in
1954) zie ommezijde.
(Foto K.L.M. Aero-carto
N.V.).

dak- en waterlijst 17 voet. Aannemer was Dirck Janss. van Nes, timmerman te Dordrecht, wie de voorgeschoten onkosten vergoed werden voor het transport van de molenstenen van Dordrecht naar Noord-Beveland. Veel moeite kostte het de stenen door het dorp naar de molenwerf (de oude stelberg: Colinsplate) te brengen „mits den zeer quaden wech”. Hier hebben we een kijkje op de moeilijkheden bij de opbouw van het dorp. „De Kolijnsplaets Molen”, zoals op de Visscherkaart vermeld wordt, was de ambachtsmolen van de prins van Oranje. Van overheidswege is subsidie verstrekt om deze historische molen voor ondergang te behoeden. De restauratie is goeddeels voltooid.

De tweede molen staat ten westen van Colijnsplaat en is een stenen baliemolen, met de naam „Nooit Gedacht”, gebouwd in 1864. Ze heeft een houten stelling op verticale stijlen.

In Kortgene staat de korenmolen op de scheidingsdijk tussen het Stadspoldertje en de Oud Kortgenepolder aan de noordzijde van het dorp. Het is eveneens een stenen baliemolen, gebouwd in 1873 en genaamd „De Korenbloem”. In de kroniek van Smallegange (1696) staat op deze plaats reeds een houten standaardmolen getekend.

Van de overige windkorenmolens staan er drie te Wissenkerke en een te Kamperland. Op een hoogte ten noorden van Wissenkerke staat een houten achtkante grondmolen, gebouwd in het begin van de 19e eeuw. Op een balk staat het jaartal 1820. Ze is gebouwd op acht stenen teerlingen en draagt als naam „Dorpzicht”.

„De Graanhalm”, vroeger „De Onderneming” genoemd, een stenen baliemolen gebouwd in 1867, staat ten oosten van het dorp en is bewoond door de familie Dijkman.

Ten zuiden van Wissenkerke staat „Landzicht”, een stenen grondmolen gebouwd in 1869, op de scheidingsdijk tussen de Wissenkerke- en Torenpolder op het einde van de Molenweg.

De Kamperlandse molen „De Goede Verwachting” is een stenen grondmolen, gebouwd in 1849. Op een steentje staat: „I. J. v. Heulen..... Eerste steen gelegd”.^{67a)} In 1934 is deze molen voorzien van stroomlijnwieken, het zgn. „Dekker” systeem, maar in 1958 is de molen van zijn wieken ontdaan nadat al enige jaren van een motor gebruik werd gemaakt.

Voor afbeeldingen van enkele molens verwijzen wij naar de fig. 36 en 37, p. 109. Bij het dorp Kats heeft eveneens een korenmolen gestaan even ten zuiden van het dorp, maar deze is in 1923 afgebrand en niet meer opgebouwd. Op de kaart van Pieter Gillissen (1629) staat dicht bij de haven van Kats een standaardmolen. Geersdijk is het enige dorp op Noord-Beveland dat nooit een korenmolen heeft bezeten.

Meestoven.

Wel staat er in laatstgenoemd dorp een voormalige meestoof, waarin de meekrap werd gedroogd en bereid. Dit zal een van de twee meestoven zijn die in 1835 te Geersdijk werden gebouwd, of beter, men kreeg in dat jaar autorisatie tot de bouw van twee stoven aldaar. Reeds in het begin van de 18e eeuw is er sprake van een meestoof te Wissenkerke, terwijl in de eerste helft van de 17e eeuw gesproken wordt over de „stove” te Colijnsplaat. In 1642 wordt in de kerkeradsvergadering te Colijnsplaat het verhinderen besproken van „het onbehoorlick dansen en springen ende andere ongeregeltheiden meer, dewelcke soo van jonck ende oudt bedreven worden in de stove op den dag des heeren”.⁶⁸⁾ Men kan zich indenken dat de jeugd in deze geïsoleerde omgeving wel tot dingen kwam die de ouderen misprezen.

De stoof te Colijnsplaat wordt in de jaren twintig van de vorige eeuw de enige op Noord-Beveland genoemd. Het bouwen van de meestoven te Geersdijk is het gevolg van het feit dat de prijzen van de meekrap een redelijk peil hadden. Over de jaren 1835-1837 waren de oogsten groot en de winsten vrij goed. De in 1837 opgetreden prijsdaling maakte de meeteelt weer onrendabel. In de jaren vijftig wordt van de meestoof „De Vrede” te Colijnsplaat als bijzonderheid vermeld, dat deze door stoomkracht in werking wordt gebracht. Van de stoven te Geersdijk „De Hoop” en „De Roos” wordt in deze tijd vermeld, dat het weekloon voor de mannelijke arbeiders f 4,— tot f 15,— bedroeg; voor de werksters die alleen des avonds arbeidden bedroeg dit f 1,50.

Van 1860-1865 werd het aantal stoven op Noord-Beveland verdubbeld, waaruit men een zekere herleving kan concluderen. In 1860 werd te Kamperland de nog bestaande meestoof „De Vrijheid” gebouwd, waarin een „stoomtuig” werd geplaatst. De stoommachine deed nu ook haar intree in „De Roos”. Te Kats kwam het in 1862 tot de bouw van een stoof, terwijl Colijnsplaat de rij sloot met een tweede meestoof met stoomvermogen, „De Eendragt” geheten, in 1865.⁶⁹⁾ De kaart van Zeeland van Pické en Lambrechtsen uit 1877 laat nog voor de laatste maal het zestal stoven op Noord-Beveland zien; het einde van de meekrapcultuur was daar. Fig. 38, p. 109, geeft een afbeelding van de meestoof te Geersdijk; deze wordt tegenwoordig gebruikt voor het verwerken en drogen van landbouwprodukten.

P.T.T. Ook de P.T.T. heeft Noord-Beveland weten te vinden. Het postwezen geschiedde sedert 1 januari 1829 door een bode te voet. Uit Colijnsplaat en Goes vertrok elke morgen om 8 uur een bode die aan het veer Kortgene-Wolfaartsdijk de post van elkaar overnamen. Ze waren dan om één uur te Goes en om half één te Colijnsplaat terug. Verandering in de vertrektijden had plaats in 1838, 1845 en 1848. De organisatie

van de Posterijen werd verder geregeld bij de wet van 12 april 1850 (staatsblad nr 15). ^{69a)} We komen dan via de tijd van de postkoetsen bij de tegenwoordige tweedaagse postbestellingen, die we zonder meer als heel gewoon aanvaardden.

Wat de telefoonverbinding betreft wordt gezegd dat men in 1889 te Colijnsplaat reeds zo'n „belding” had. Op 18 juni 1907 werd te Kortgene de eerste telefoon „centrale” voor Noord-Beveland gevestigd. ^{69b)} Verdere P.T.T.-verbindingen werden tot stand gebracht in de jaren 1915/30 en 1939 en in 1949 toen resp. drie telefoonkabels door de Zandkreek bij Kortgene en twee kabels door de Oosterschelde bij Colijnsplaat werden gelegd (zie fig. 218, uitslaande kaart).

De verdere ontwikkeling van de woonkernen zoals de voorziening van elektriciteit en waterleiding liet nog geruime tijd op zich wachten. Te Wissenkerke en Kamperland werd eerst in 1918 overgegaan tot het aanleggen van een leidingnet zowel voor draaistroom als gelijkstroom ingericht, tot levering van licht en kracht. De stroom met een spanning van 220 volt werd opgewekt met een dynamo, gedreven door een zuig-gasmotor van 35 P.K. De aanlegkosten bedroegen f 28.500,— voor Wissenkerke en f 25.700,— voor Kamperland.

Elektrici-
teit.

Te Colijnsplaat en Kortgene werden van gemeentewege in 1918/1919 eveneens dergelijke elektriciteitscentrales gebouwd, met ongeveer dezelfde capaciteit. De aanlegkosten bedroegen resp. f 35.600,— en f 33.800,—. ^{69c)} Ruim tien jaar hebben deze centrales dienst gedaan. Daarna werd in 1930 de eerste PZEM kabel door de Zandkreek gelegd van Wolfaartsdijk naar Kortgene waardoor wat elektriciteit betreft Noord-Beveland met overig Zeeland was aangesloten. Een tweede kabelverbinding van de PZEM volgde in 1933 door het Veerse Gat vanaf de Onrustpolder naar de Oosternieuwlandpolder op Walcheren. In 1948/49 werden nog twee PZEM kabels door de Zandkreek bij Katse veer neergelaten die via Noord-Beveland ten oosten van Colijnsplaat door de Oosterschelde naar Schouwen-Duiveland werden verbonden. Ondanks deze kabelverbindingen waren in 1960 nog 56 landbouwbedrijven en 16 landarbeiderswoningen niet op het elektrisch net aangesloten. Ze behoren tot de onrendabele gebieden. Wel hebben enkele boerderijen een eigen installatie voor opwekking van stroom.

De aanleg van waterleiding zou nog enkele tientallen jaren duren. In 1911 had in 24 gemeenten op Zuid-Beveland aanleg van waterleiding plaats. Noord-Beveland wenste echter niet mee te doen. In mei 1935 wordt vermeld: „Op Noord-Beveland kan geen geschikt water voor een centrale drinkwatervoorziening worden gewonnen.”

Water-
leiding.

Allengs begon men het gemis van voldoende zoet water steeds meer te voelen, vooral sinds een tiental jaren de fruitteelt op Noord-Beveland op grotere schaal haar intrede deed. In 1948 had men zelfs de hulp van een wichelroedeloper ingeroepen, die geschikte waterbronnen trachtte op te sporen. Ook werden enkele proefboringen verricht. Het resultaat was nihil.

In de droge zomer van 1947 had men de last van zoetwatergebrek extra ondervonden. Het tekort aan water moest toen zelfs per boot of per tankwagen worden aangevoerd van buiten het eiland. Toch werd ondertussen druk geijverd om waterleiding op Noord-Beveland aangelegd te krijgen. In 1954 werd de eerste waterleidingzinker door de Zandkreek gelegd, gevolgd door nog enkele zinkers in 1956. Er liggen nu vijf z.g. „Tileen”buizen (een plastic materiaal) door de Zandkreek bij Kortgene als eigendom van de N.V. Waterleiding Mij „Midden Zeeland” te Goes.

Als vergelijking diene dat de aanleg van waterleiding in overig Zeeland reeds vele jaren eerder plaats had, zoals: in Vlissingen en Middelburg in 1890, op het eiland Tholen in 1923, op St. Philipsland in 1924, op Schouwen-Duiveland in 1930 en in Zeeuwsch-Vlaanderen in 1936. In laatstgenoemd jaar werd ook de N.V. Waterleiding Mij „Midden Zeeland” te Goes opgericht.

Aanleg van gasleiding is tot op heden op Noord-Beveland niet verwezenlijkt, men beperkt zich nog tot butagas.

* * *

§ 5. POLDERS EN WATERSCHAPPEN.

Zoals uit deze beschrijving van Noord-Beveland blijkt, was de Oud Noord-Bevelandpolder in 1598 de enige polder waaruit het nieuwe eiland met een oppervlakte van ca 1895 ha bestond. Een reeks van nog 32 bedijkingen zou hierna volgen, maar Oud Noord-Beveland bleef de grootste. Hoewel misschien minder juist, omdat de „administratieve” grens tussen Zeeland Beoosten en Zeeland Bewesten Schelde, zoals meergenoemd, door het ten zuiden van Orizand gelegen Faal liep, is toch de opwas en latere polder Orizand in genoemde reeks betrokken. De ligging van Orizand en de positie van Hohenlohe als ambachtsheer — mede namens zijn vrouw — brachten mee dat het eiland geheel op Noord-Beveland was aangewezen. De laatste bedijking van Noord-Beveland werd gevormd door de Spieringpolder in 1856 met een oppervlakte van ca 165 ha.

Een zestal polders, Orizand, Oud 's Gravenhoek, Nieuw 's Gravenhoek, Ouweleck, Sophia en Al te Klein met een gezamenlijke opper-

vlakke van ca 914 ha kwam weer met de zee gemeen te liggen. Bijzonderheden over de verdronken polders zijn vermeld in de hoofdstukken I en III. Behalve deze polders zijn nog een aantal inlagen geïnundeerd aan de noordzijde, aan de oostzijde en aan de zuidzijde van Noord-Beveland, tot een gezamenlijke oppervlakte van ca 308 ha.

De oppervlakte van Noord-Beveland is nu ca 13400 ha gemeten tot aan de buitendijkse gemeentegrenzen. Deze grenzen liggen soms ver buiten de hoogwaterkering (zie fig. 24) in het vaarwater of op de zandplaten.

Onderstaand staatje geeft een globale onderverdeling van de totale oppervlakte in ha.

Gebied	Gemeente Kortgene	Gemeente Wissenkerke	Totaal
	oppervlakten in ha		
Water			
Oosterschelde	1600	—	1600
Zandkreek	230 (230)	105 (105)	335 (335)
Veerse Gat	—	350 (350)	350 (350)
Roompot	25	910	935
	1855 (230)	1365 (455)	3220 (685)
Zandplaten			
Galgeplaat	320	—	320
Middelplaat	30 (30)	—	30 (30)
Haringvreter	—	110 (110)	110 (110)
	350 (30)	110 (110)	460 (140)
Slikken en schorren			
Slikken van Kats	105	—	105
Katsplaat	270	—	270
Goudplaat	—	145 (145)	145 (145)
Onrust, Schotsman en Ruiterplaten ...	—	565 (420)	565 (420)
Langs Roompot en Oosterschelde	130	265	395
Langs Zandkreek	185 (185)	50 (50)	235 (235)
Langs Veerse Gat	—	215 (215)	215 (215)
	690 (185)	1240 (830)	1930 (1015)
Poldergebied	3910	3880	7790
Totalen	6805 (445)	6595 (1395)	13400 (1840)

De tussen haakjes geplaatste getallen zijn de globale oppervlakten van het Noord-Bevelandse gebied die na de afdamming in 1961 van de werking van eb en vloed zijn afgesloten. Het wateroppervlak is gerekend bij een G.L.W.*-stand van 1.50 m - N.A.P. De oppervlakten der zandplaten zijn vermeld, zoals deze boven G.L.W. droogvallen. De schorren

* G.L.W. = gemiddeld laag water.

en slikken zijn bedoeld zoals deze aanwezig zijn bij de voltooiing van het Drie-eilandenplan. Uit bovenstaande oppervlakte-indeling blijkt, wat niet-insiders wellicht nooit vermoed hebben, dat van de tegenwoordige gemeenten Kortgene en Wissenkerke samen, ruim $\frac{2}{5}$ deel bestaat uit water, zandplaten, slikken en schorren, die voor de totstandkoming van het Drie-eilandenplan alle in open verbinding stonden met de Noordzee.

Het poldergebied, bestaande uit 27 polders, is gerekend inclusief de bijbehorende dijken. Deze polders waren tot 1961 onderverdeeld als volgt:

9 (16) vrije niet waterkerende polders, oppervlakte ca 2373 ha (3774)		
12 (5) vrije waterkerende polders,	„	„ 4176 ha (2775)
6 (6) calamiteuze polders,	„	„ 1241 ha (1241)

Totaal ca 7790 ha

Tussen haakjes zijn resp. de betreffende aantallen en de bijbehorende oppervlakten vermeld na de afdamming van het Veeerse Gat en de Zandkreek.

In de genoemde poldergebieden vond men tot 1959 nog drie aparte uitwateringswaterschappen die onder paragraaf 12 van dit hoofdstuk over de afwatering van Noord-Beveland afzonderlijk worden besproken.

Vrije niet waterkerende polders zijn z.g. „binnenpolders”, die op geen enkel punt nog rechtstreeks aan zee of rivier zijn gelegen, omdat ze door inpoldering van voorliggende schorren of door afdammingen zijn binnengedijkt. Ze dragen zelf de kosten van beheer en onderhoud.

Vrije waterkerende polders zijn z.g. „buitenpolders” die geheel of gedeeltelijk aan zee of rivier zijn gelegen en die ook zelf de kosten van beheer en onderhoud dragen.

De calamiteuze polders hebben altijd een afzonderlijke groep gevormd. Voor 1870 — het jaar van de wet op de calamiteuze polders — kende Noord-Beveland de volgende calamiteuze polders: de cal. Vlietepolder, de cal. Nieuw Noord-Bevelandpolder, die in 1872 vrij werd verklaard, de cal. Jonkvrouw Annapolder en de cal. Oud Noord-Bevelandpolder, die in 1864 vrij werd verklaard.

Van oudsher zijn er „calamiteuse dijkagies” geweest, een omschrijving volgens de memorie van toelichting op de wet op de calamiteuze polders ontleend aan de kanselarijtaal der oude graven. Als rechtsbeginsel gold dat de dijklast op de dijkplichtige landerijen drukte, vervat in het bekende adagium: „wie water deert, die water keert”. Er waren evenwel polders die door calamiteiten van allerlei aard zichzelf niet konden helpen. Behalve tijdelijke steun van overheidswege in de vorm van kwijtschelding of remissie van belastingen, ontwikkelde zich naast deze steun het beginsel dat achterliggende polders, die belang hadden bij een goede zeewering, dienden bij te dragen in de kosten van onderhoud.

De ondersteuning van de calamiteuze polders in het „oude” Zeeland werd ten slotte geregeld door het reglement van 20 januari 1791. De voorgeschiedenis van de totstandkoming van de wet op de calamiteuze polders vindt men uitvoerig beschreven in de genoemde memorie van toelichting, te vinden in het Verslag der Staatscommissie om de regering te dezer zake te dienen (1869). De Franse tijd bracht ook in het polderwezen ingrijpende veranderingen. Bij de reglementen van 16 en 28 december 1811, die tot basis hadden het Keizerlijk decreet van 11 januari van hetzelfde jaar, werden bepalingen gegeven hoe de politie, het bestuur en de administratie van de calamiteuze en vrije polders ingericht dienden te worden. Aan de polderbesturen, vooral aan de calamiteuze, werd nagenoeg alle macht om eigen zaken te beheren, ontnomen en aan de ingenieurs van de waterstaat gegeven.

Na het herstel der onafhankelijkheid kwam hierin eigenlijk geen verandering. Wanneer in 1819 sprake is van de overdracht van waterstaatswerken geven de Provinciale Staten te kennen, dat het rijk toch vooral voor de calamiteuze polders moest zorgen. Deze polders bleven „een afzonderlijke tak van 's Rijks dienst”, aldus de memorie. Na veel geharrewar — de regeling der financiën was in het geding; het rijk wachtte op de provincie, de provincie op het rijk — kwam op 19 juli 1870 (Staatsblad nr 119) de wet tot stand, houdende vaststelling der voorwaarden waarop aan calamiteuze polders in de provincie Zeeland tegemoetkoming uit 's Rijks schatkist kan worden verleend.⁷⁰⁾

De calamiteuze polders worden bestuurd door een z.g. „binnen-beheer” en een z.g. „buitenbeheer”. De laatstgenoemden vormen dan de waterschappen voor het besturen, beheren en bekostigen van de zee-weringen en oeververdedigingen van de calamiteuze polders of waterschappen. Deze waterschappen bestaan uit de calamiteuze polder met als „bijdragende polders”, de aangrenzende bedijkingen die volgens het reglement tot bijdrage verplicht zijn.

We kennen op Noord-Beveland momenteel nog de waterkering van de cal. polders Onrust, Jacoba en Anna Friso, van de cal. Vlietepolder, van de cal. Leendert Abraham polder en van de cal. Jonkvrouw Anna polder. Op deze zes polders is de genoemde wet van 1870 nog van toepassing. Momenteel staat deze wet reeds enige jaren op de helling om een principiële herziening te ondergaan. In afwachting daarvan is in de wet van 25 november 1948 een overgangsbepaling opgenomen waarbij aan de Provincie Zeeland een speciale uitkering uit 's Rijks kas kan worden verleend ten behoeve van de calamiteuze polders. Sinds 1950 is deze overgangsbepaling elk jaar verlengd. In de afgelopen jaren is ook gedacht aan de instelling van een Provinciaal Zeeweringenfonds.

Noch de wijziging der wet van 1870, noch de instelling van genoemd fonds is heden verwezenlijkt.

Het ingepolderde gebied van Noord-Beveland heeft over het algemeen een verkaveling die aan de tegenwoordige eisen nog goed voldoet. Problemen van herverkaveling zijn dan ook nooit aan de orde geweest. Wel werd in 1960 een administratieve ruilverkaveling aan de orde gesteld. Door verkoop, boedelscheiding en vererving is toch een grote versnippering ontstaan. Aan de hand van een gebruikerskaart kan worden aangetoond dat ondanks de prachtige kaververdeling, samenvoeging door ruiling van percelen gewenst is. Er zijn bedrijven die over meer dan tien ver uit elkaar verspreid liggende percelen beschikken. Ook zijn in de loop van de tijd vele draineringswerken uitgevoerd, terwijl in de laatste 25 jaar enige egaliseringswerken tot stand zijn gebracht. De laatstgenoemde werken omvatten dan meestal enige kreekgebieden waarbij meer gelijkmatige percelen werden verkregen door gehele of gedeeltelijke demping van de resterende krekken of afgraving van aanwezige oevervallen langs die krekken. Ook bestonden deze werken soms uit afgraving van oude kerngebieden die plaatselijk tamelijk hoog boven het omgevende poldergebied lagen. Zo werden in 1938 egaliseringswerken uitgevoerd in de z.g. „Emelisse weie” in de Oud Noord-Bevelandpolder ten zuiden van het dorp Colijnsplaat, waarbij restanten van vroegere bewoning werden aangetroffen. Het betreffende perceel was destijds kadastraal ingedeeld, gemeente Colijnsplaat, sectie B nr 24. Volgens Hollestelle heeft men in de vorige eeuw, naast velerlei andere dingen ook de „keiweg” van Emelisse naar Kortgene aangetroffen in de bodem der sloten. Ook zijn indertijd enkele opgravingen verricht in de reeds genoemde Wanteskuip, aan de noordkust van Noord-Beveland, ca 2½ km ten westen van Colijnsplaat, waar restanten van een kerkhof zijn gevonden. De laatste keer dat in Wanteskuip graven zijn blootgekomen was bij de storm van maart 1949.

In 1959 werd het oude kerngebied aan de westzijde van de Vlietepolder ter plaatse van de hofstede „Keihoogte” geëgaliseerd. Het betrof hier zeer waarschijnlijk de kern van de vroegere plaats Vliete. Vele stenen, z.g. Zeeuwse moppen of kloostermoppen kwamen hier aan de oppervlakte alsmede enige restanten van funderingen, zoals op de foto's in de fig. 39 en 40, p. 109, is vastgelegd. Het typische bij deze afgraving was dat vele ronde afgesleten keien tevoorschijn kwamen. De naam van de ter plaatse liggende hofstede „Keihoogte” is hier dus niet vreemd aan. Tevens werd bij deze afgraving een benen schaats aan de oppervlakte gebracht. Een soortgelijke schaats werd eveneens in de Toren-polder opgegraven, waar in 1959 in de omgeving van het vroegere dorp Wissenkerke, het terrein door de Ned. Heide Mij. werd geëgaliseerd.

Deze vondsten wijzen in ieder geval op bewoning in vroegere tijden.

Nadat, goedgekeurd bij K.B. van 13 september 1934, nr 46, de polders Oud Noord-Beveland en Nieuw Noord-Beveland reeds waren samengevoegd tot één waterschap, volgde samenvoeging van alle polders en waterschappen op het eiland Noord-Beveland op 1 januari 1959 tot het Waterschap „Noord-Beveland”. De oprichting werd goedgekeurd bij K.B. dd. 20 december 1958, nr 32. Alleen de zes laatstgenoemde calamiteuze polders bleven wat het buitenbeheer betreft, voorlopig nog een aparte status vormen in afwachting van de herziening van de wet op de calamiteuze polders van 1870. Een en ander geschiedde in het kader van samenvoeging van polders en waterschappen in de provincie Zeeland. Eenzelfde samenvoeging had op gelijk tijdstip plaats voor de polders en waterschappen op Schouwen-Duiveland, Zuid-Beveland en Tholen.

De eerste dijkgraaf van het nieuwe waterschap Noord-Beveland is M. W. van Arenthals te Kats, die op deze plaats zeer zeker vermeld dient te worden als één der voorvechters voor het tot stand komen van het nieuwe waterschap. In dit verband willen we ook nog memoreren de vroegere ingeland Iz. P. van der Weele te Colijnsplaat. Hij was de initiatiefnemer van de activiteiten die in 1934 leidden tot samenvoeging van de polders Oud- en Nieuw Noord-Beveland tot één waterschap. Van 1924 tot 1934 ontvanger-griffier van de Oud Noord-Bevelandpolder overleed hij in het jaar van de samenvoeging.

Het Bestuur van het tegenwoordige waterschap, bestaande uit dijkgraaf en twintig hoofdingelanden, — vijf voor elk van de vier districten

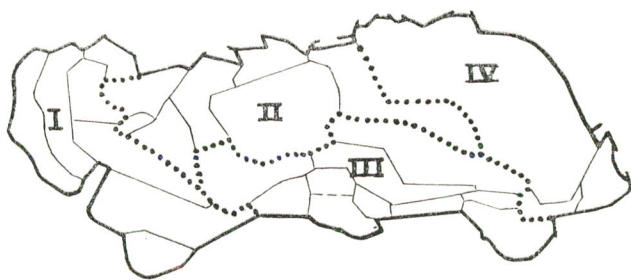

fig. 41. Waterschap „Noord-Beveland” met districtsgrenzen.

— werd op woensdag 28 januari 1959 in de eerste waterschapsvergadering in de Stadswijkelder te Kortgene beëdigd en geïnstalleerd. De vergadering werd bijgewoond door de Commissaris der Koningin in de provincie Zeeland Jhr. Mr. A. F. C. de Casembroot, verschillende vertegenwoordigers van Rijks- en Provinciale Waterstaat en van enkele

andere diensten. De Commissaris der Koningin wees er o.a. in zijn installatierede op, dat deze vergadering voor het nieuwe waterschap een historisch gebeuren vormde. In fig. 41 zijn de grenzen aangegeven van de bovengenoemde vier districten.

Als overzicht is in een grafiek, fig. 42, de groei aangegeven van Noord-Beveland, naar de volgorde van bedijking sinds 1300, met daarin verwerkt de inundaties. Uit deze grafiek blijkt dat de opbloei in de gouden eeuw ook hier haar invloed heeft doen gelden. Met de voltooiing van het Drie-eilandenplan is tevens ruim 1000 ha bouwrijp te maken grond (of deels bestemd voor recreatiegebied) aan het v.m. eiland toegevoegd. Dit betreft de slik- en schorgebieden in het Veerse Gat en in de Zandkreek aan de Noord-Bevelandse zijde. Het binnengedamde zandplatengebied met een oppervlakte van ca 140 ha, zal mogelijk een goede bestemming kunnen vinden voor natuurreservaten. Dezelfde mogelijkheden gelden ook voor de ca 1600 ha zandplaten, schorren en slikken behorende tot de Walcherse en Zuid-Bevelandse gemeenten. We mogen verwachten dat de daartoe gevormde recreatiecommissie, de Provinciale Planologische Dienst en verdere instanties die ermee te maken hebben, de betreffende zaken in goede banen zullen leiden. Buiten de Zandkreekdam kennen we reeds het vogelreservaat de „Katse Plaat”, dat in beheer is bij de Stichting Natuurmonument „De Beer”. Binnen de dammen houdt de stichting „Het Zeeuwsche Landschap” een oogje in het zeil. Wellicht is ook een geschikt terrein op de zandgronden te vinden voor het beoefenen van de zweefvliedsport. Het wateroppervlak in dit toekomstige recreatiegebied groot bijna 700 ha voor de Noord-Bevelandse met nog ca 600 ha voor de Walcherse en Zuid-Bevelandse gemeenten vormt, naar men verwacht, een prachtig gebied voor binnenvisserij en watersport. Men dient hierbij voor het gedeelte ten oosten van Veere rekening te houden met een toekomstige ontwikkeling van het Sloeproject hetgeen een drukkere scheepvaart in de Zandkreek tot gevolg kan hebben.

Tot slot van deze paragraaf willen we nog enkele bijzonderheden met betrekking tot de polders en waterschappen vastleggen. Na de inundatie van de Ouweleckpolder in 1780 werd het voorland steeds verder opgeruimd. Tot behoud van de westelijke nol van de Ouweleckpolder werd nog opgericht het waterschap „De Nol van Ouweleck”.

In een memorie van toelichting voor het ontwerpreglement van de „Nol van Ouweleck” wordt gezegd dat de nol werd beheerd door de besturen van de polders Sophia en Toren, terwijl de kosten van haar onderhoud gemeenschappelijk werden gedragen. Men achtte hiervoor een officiële regeling noodzakelijk. Bij K.B. van 10 augustus 1874, nr 18, werd de vaststelling van een reglement op het beheer en onderhoud van

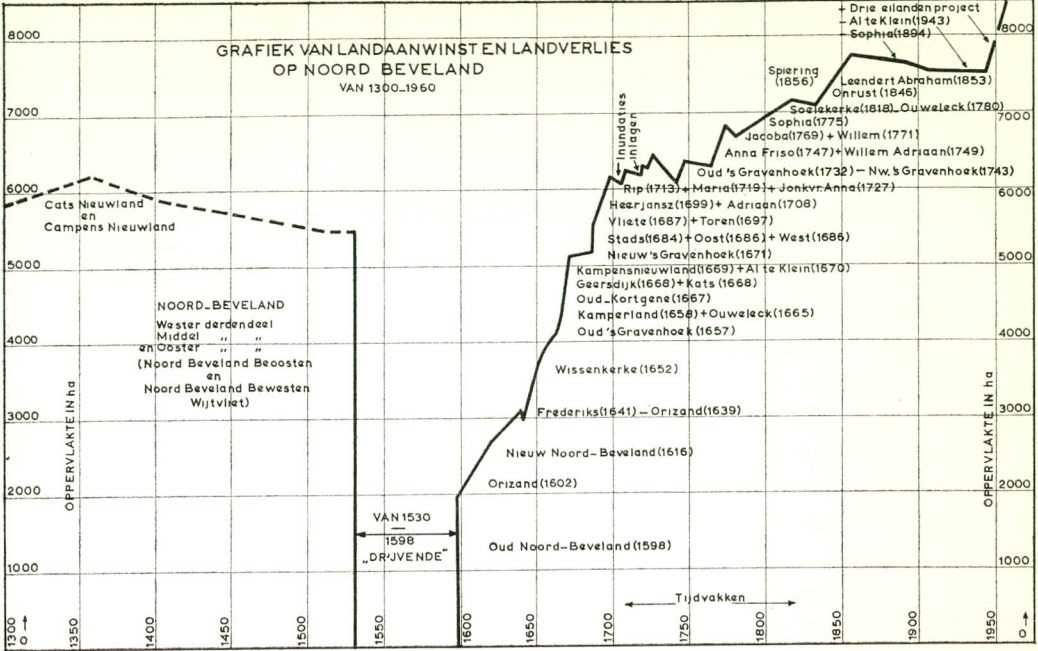

fig. 42.

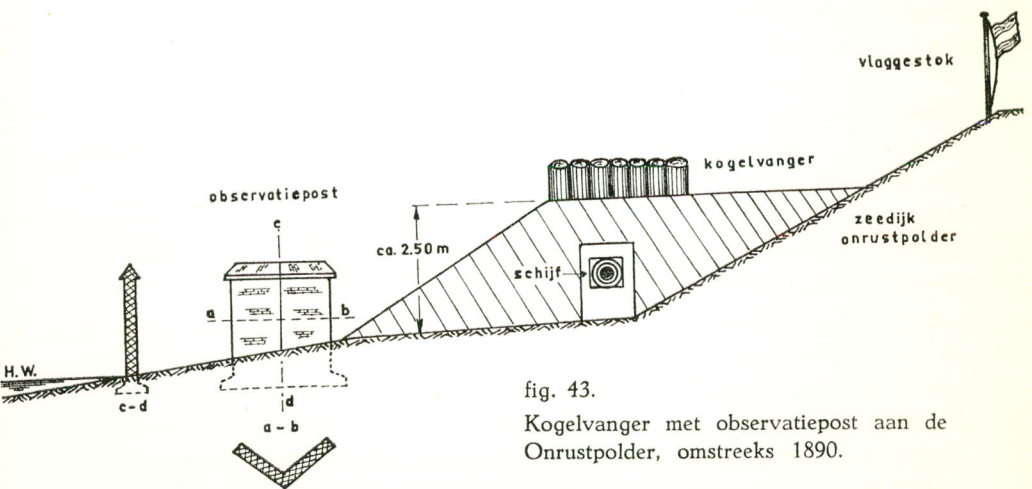

fig. 43.
Kogelvanger met observatiepost aan de Onrustpolder, omstreeks 1890.

de „Nol van Ouweleck” goedgekeurd. Art. 1 en 2 luiden: „De polders Thoorn en Sophia, gelegen in het eiland Noordbeveland, vormen een waterschap, voor zoover het beheer en onderhoud betreft van de, tot verdediging der vooroevers dier beide polders, bestemde Nol van Ouweleck, gelegen aan den oostelijken hoek van den polder Sophia. Het waterschap beheert en onderhoudt de genoemde Nol, met al de werken, welke zijn of later worden aangelegd ter zijner verdediging”.

Bij besluit van de Algemene Vergadering van 13 juni 1879 werd besloten de nol door de zee op te laten ruimen, d.w.z. opheffing van de onderhoudsplicht door de bijdragende polders Toren en Sophia. Het opgerichte waterschap was dus geen langdurig lot beschoren geweest. Door de storm van 15 oktober 1881 was de Nol van Ouweleck geheel verdwenen.

Verder kunnen we vermelden dat in de jaren 1920-1927 in het noordelijk gedeelte van de Geersdijkpolder, op de percelen weiland, kadastraal bekend onder sectie N 65 en N 134 van de gemeente Wissenkerke, twee noodlandingsterreinen werden onderhouden. Dit geschiedde door de Rijkswaterstaat ten behoeve van het burgerlijk luchtverkeer en dan speciaal voor de dienst Schiphol-Croydon. De plaats van de terreinen is aangegeven in fig. 175 van hoofdstuk III. Ze waren ter plaatse kenbaar gemaakt door een kruisvormig en een rechthoekig merkteken, aangebracht door het uitstrooien van schelpen. Behalve in andere provincies werden in Zeeland dergelijke terreinen onderhouden bij Retranchement in West Zeeuwsch-Vlaanderen en bij Zonnemaire op het eiland Schouwen-Duiveland. Later werd in dezelfde omgeving in de naastliggende Wissenkerkepolder een luchtvaarttroumelicht opgesteld. In de laatste wereldoorlog is dit echter opgeruimd. Momenteel is de luchtvaart dermate geperfectionneerd dat dergelijke hulpmiddelen niet meer nodig zijn.

Een bijzonderheid voor de Anna Frisopolder is dat voor het vissen op de vooroever bij de noordoosthoek van de polder tussen de dijken 15 en 18 in 1915 aan J. M. Otte te Bruinisse vergunning werd verleend voor het uitoefenen van de weervisserij. Op het slik werd daartoe een z.g. „visstal” gemaakt door middel van het plaatsen van rijsschuttingen in V-vorm, reikende tot een hoogte van ca 2 m boven het strand, te vergelijken met een fuik, zodat de vis, die daar bij vallend water aanwezig is, geen gelegenheid meer vindt te ontkomen, dus verebt, om in de taal van de vergunning te spreken en dan bij laag water kan worden verzameld. Ongeveer een vijftiental jaren is deze visserij ter plaatse beoefend. Het is de enige plaats langs de oevers van Noord-Beveland waar deze visserij is bedreven. Behalve op de verdronken gronden van Zuid-Beveland (Reimerswaal), is een dergelijke „visstal” in Zeeland,

hoewel reeds in verval, momenteel nog te zien aan de oever van de noordwesthoek van St. Philipsland bij de Bruinisser stelberg. Er werd op Noord-Beveland o.a. haring, makreel, rog en geep in gevangen; de laatste is een langwerpige rondvis met zeer lange spits uitgerekte kop en een groene graat.

In de Jacobapolder vinden we aan de westzijde tegenover de in de Onrustpolder gelegen boerderij „Dijkzicht”, een verbrede binnenberm. Op deze plaats stond in de Franse bezettingstijd omstreeks 1810 een batterij (no 17), als de meest noordelijke van een serie verdedigingspunten die langs de oevers van het Veerse Gat en het Sloe tot aan Borssele waren opgesteld. De westelijke dijk van de Jacobapolder was toen nog zeedijk. Ter plaatse spreekt men nog altijd van de „batterieë”. Op een kaart van Luitenant-Generaal van Helden, aanwezig in de verzameling Bodel Nijenhuis in de Universiteitsbibliotheek te Leiden is genoemde verdedigingslinie aangegeven. Op een andere kaart in dezelfde verzameling is ook een „batterie” in de oosthoek van de Willem Adriaanpolder getekend.

Over de Onrustpolder wordt hieronder een aardig rijm vermeld, in 1927 samengesteld door een der ingelanden van de polder. Het is gemaakt in een periode toen de afwatering van de polder niet erg naar wens functioneerde. De Onrustpolder bleek inderdaad een onrustige polder, zowel buiten- als binnendijks.

Dit rijm is opgenomen om een bepaald stemmingsbeeld weer te geven. Want de polder kreeg niet zijn naam omdat de naamgever een voor-spellende geest bezat, maar naar de nabijgelegen Onrustplaat. En deze plaat is „zoals reeds eerder gezegd” genoemd naar het verschijnsel van voortdurende wisseling van grootte, vorm en plaats van de zandbank. Ook zandbanken en platen in de omgeving kregen bepaalde namen, zoals bijv. de Neeltje-Jansplaat (Oosterschelde) en de Schotsman ten zuiden van de Onrustpolder, vermoedelijk genoemd naar schepen die op deze platen verloren gingen. Wanneer we iemand de Breeveertien opsturen, om hem of haar uit onze omgeving weg te hebben, of we gaan de Breeveertien op in de zin van een los leven leiden, dan moet ook aan een grote zandbank voor de Hollandse kust gedacht worden. Denkelijk is dit spreekwoord ontleend aan de taal der zeelieden, die naar de Oost of om de Zuid varende hun weg over of langs de Breeveertien namen. De Banjaard een platencomplex voor de westkust van Schouwen, heeft haar naam gegeven aan het bungalowpark en recreatiegebied in de Onrustpolder tegen de duinenrij van Kamperland.

Van dezelfde polder kan nog vermeld worden dat omstreeks 1890 aan de Weerbaarheidsvereniging „Prinses Wilhelmina” te Kamperland vergunning werd verleend om tegen de zeedijk van de Onrustpolder

DE ONRUSTPOLDER.

- 1) Het is een kleine tijd geleden,
toen werd er eens aan mij gevraagd,
of de Onrustpolder zijn verleden,
met recht de naam van Onrust draagt.
- 2) Die polder draagt zijn naam met recht,
door haar ligging aan de zee.
Die hem gedoopt heeft was niet slecht,
in doorzicht van het wel en wee.
- 3) Hoe weinig jaren was het rustig,
bij de dijk daar aan de zee.
Hoe weinig jaren zei men lustig,
de lasten vallen dit jaar mee.
- 4) Hoeveel golven zijn geslagen,
tegen des Onrustpolders dijk.
Hoeveel dure arbeidsdagen,
kostte dat de ingeland en het Rijk.
- 5) Vele schade is geleden,
als het uit Westen stormen deed.
Al behoort het tot 't verleden,
voorheen bracht het dikwijls leed.
- 6) Gaten werden dan geslagen,
grote en kleine, keer op keer.
Weinig onbezorgde dagen,
zijn voorbij met stormend weer.
- 7) Vele duizend kilo's strooien,
zijn verwerkt aan de Onrustdijk.
Vele meters grond en zooien,
nam de zeeslag uit de wijk.
- 8) Toch liet de zee haar goede kant,
wel eens schijnen voor de Onrustdijk.
Zij bracht daarvoor het ruime strand,
en 't werd daardoor een onbezorgde wijk.
- 9) De wind en 't water bracht er duinen.
behoud voor de Onrustpolder daar.
't Was zeer breed en hoog in kruinen,
voor de dijk toen geen gevaar.
- 10) Maar nu slaat de boze zee,
zijn golven tegen strand en duinen.
Ja, hij neemt daar alles mee,
van de laagste tot de hoogste kruinen.
- 11) Zij ondermijnt daar ook het strand,
't Is onrust nu voor de Onrustdijk.
Zij maakt er zeer veel geld aan kant,
van de ingelanden en het Rijk.
- 12) Daarvoor moet men veel stukken zinken,
en de dijk versterken keer op keer.
De naam van Onrust doet daar klinken,
en wordt bekrachtigd meer en meer.
- 13) Van binnen is het ook niet rustig,
in den tegenwoordigen tijd.
delven, graven doet men lustig,
met de meeste zorg en vlijt.
- 14) Want in de Onrustpolder loopt men,
in het waterleidingsteken.
Nieuwe buizen, alles delven,
moet vlug klaar, in enkele weken.
- 15) Want het hemelwater doet daar,
schade aan het vruchtbaar land.
Het water in de sloten doet zo raar,
en loopt soms naar de hoogste kant.
- 16) Een waterpassing bleek dus nodig,
waaruit tot resultaat toen bleek,
dat delven niet was overbodig,
daar de leiding op een waterkering leek.
- 17) Nu wordt een leiding eerste klas,
voor de Onrustpolder een rijke schat.
Die eerst voor de beurs een lozing was,
voor hem die daarbij trefkans had.
- 18) Nu kan het water straks weer vloeien,
door de nieuw gedolven sloot en buis.
Het water zal dan 't land niet moeien,
het trekt toch liever naar de sluis.
- 19) Ik heb aan de leiding nog een bede,
ik hoop, die is naar elk zijn zin.
Neem uit de polder de onrust mede,
ja, mede ook maar het zeegat in.
- 20) Ziehier mijn vriend, U hebt gevraagd,
en ik meen het hier bewezen,
dat hij met recht de naam van Onrust
draagt,
hetgeen U in dit gedicht kunt lezen.
- 21) En elk die hier dit schrijven ziet,
zegt, ondertekent is het niet.
De schrijvers naam, die toch besta,
begint met I. en dan J. K.

(I. J. Karelse, 1927)

tussen de dijkpalen 49 en 50 een kogelvanger of terp te maken met een observatiepost, om aldaar „hunne” schietoefeningen te houden. Een vorige kogelvanger was ter plaatse gemaakt op het schor, ca 100 m uit de zeedijk, doch deze was bij een hoge vloed weggeslagen. Fig. 43 geeft een schets van de observatiepost met kogelvanger tegen de zeedijk.

Fig. 44, p. 127, geeft de polders en waterschappen van Noord-Beveland in 16 fasen weer, van 1530 tot 1950. Hieruit blijkt dat de inpolderingen in het oosten van het eiland zijn begonnen en naar het westen en zuidwesten zijn uitgebreid, terwijl inmiddels aan de noord-zijde een verlies plaats had over een strook van ca 1,5 km breedte.

In hoeverre het Noordbevelandse poldergebied van belang is voor de voedselvoorziening blijkt uit onderstaande cijfers die de verbouwde produkten in ha over de laatste vijf jaar aangeven.

Uitkomsten Algemene Landbouwtelling 1956 t/m. 1960.

Produkten	Oogst in ha				
	1956	1957	1958	1959	1960
Wintertarwe	114	433	598	783	929
Zomertarwe	282	292	119	169	112
Zomergerst	1288	1091	1218	816	746
Haver	64	50	36	24	21
Groene erwten	579	648	524	576	552
Schokkers	206	200	273	419	312
Kapucijners	9	12	5	—	1
Bruine en witte bonen ...	35	20	22	33	36
Blauw maanzaad	87	118	141	141	47
Karwijzaad	39	22	37	—	—
Graszaad	—	—	35	135	141
Vlas	787	655	621	509	790
Aardappelen	1208	1135	1049	1199	1176
Suikerbieten	1291	1307	1258	1288	1275
Voederbieten	72	67	58	46	40
Rode klaver	4	9	9	7	7
Lucerne klaver	79	54	60	41	31
Poot- en plantuien	28	53	16	32	28
Zaai-uien	100	82	129	72	58
Fruit	106	117	115	120	129
Groenten en klein fruit	25	24	24	19	21
Totalen	6403	6389	6347	6429	6452

Men ziet dat de suikerbieten, aardappelen, wintertarwe, vlas en gerst wat de verbouwde oppervlakte betreft overheersen. Voor de opbrengst van alle produkten zouden we over de laatste tien jaar een gemiddelde prijs durven schatten van ca f 1800,— per ha, zodat de Noord-Bevelandse landbouw jaarlijks bijna 12 miljoen gulden zou opbrengen gebaseerd op het huidige prijsniveau. Behalve in de eerste plaats voor de veiligheid